

σικὸν καλλιρροϊκὸν τοῦ εἶναι ἐπιλαριζάντως τὴν ἔξετάσσεως τοῦ κόσμου τῶν φαινόμενων. Διὸ νὰ ὑπάρχωσι πράγματα τὰ πολλά, ποὺ βλέπομεν ἡμεῖς οἱ ἀνθρώποι, δηλ. ἡ γῆ, ὁ ἥρης, τὸ πῦρ, ὁ σίδηρος, ὁ γρυπὸς κτλ. πρέπει νὰ εἶναι πάντα τὰ παρουσιάζονται. εἰς ἡμέας τὴν πρώτην φοράν ποῦ τὰ βλέπομεν, ἅρκ νὰ διατηρηται· αἰωνίως τὰ πράγματα ὅμως δὲν συμβαίνουν κατ' αὐτὸν τὸν τρόπον διέτας ἡμεῖς βλέπομεν διαφορός νὰ μὴν ταῦτα ταῦτα· τὸ θερμὸν γίνεται ψυγρὸν κτλ. Ἄρα δὲν αὐτὰ ποὺ γίνεται οὐκέτι ταῦτα ταῦτα· θεωρούμεν ως ἀληθή τὴν εἶναι ἀληθή, δὲν ὑπάρχουσαν (πραγματικός). Ὁ Μέλισσος, ως βλέπομεν, εἶναι συνεπής πρότερος μεταφυσικὸς τοῦ ἀρχαὶ καὶ ἀρνούμενος ἀπαρτὶ τὴν κίνησιν καὶ ἀλλοιούμενογ. Ποτὲ ἀλλοτε δὲν παρουσιάζεται· μὲ τόσην σαφήνειαν, διότι ἐν τῇ ἀπόψει ταύτῃ τοῦ Μελίσσου, ως αἰσθησίας τοῦ "Ελληνος πιστοῦ πάντοτε εἰς τὸ εἶναι, η̄ ἐσωτερικὴ μῆ" — πραγματικότης τοῦ γίγνεσθαι· μῆ — πραγματικότης η̄ διποία εἶναι αὐτὸς οὗτος ὁ παραλογισμὸς τοῦ κόσμου τοῦ "Ηρακλείτου διποίας τὸν ἔθλεπε τὸ ἀκαμπτον βλέμμα τοῦ ἐλεάτου. Ὁ Μέλισσος ἀποτελεῖ τὴν τελευταῖαν καὶ συγεπεστάτην ἐκδήλωσιν τοῦ ἐλεατισμοῦ. Ἐν τῇ θεωρίᾳ τοῦ Μελίσσου δὲν ὑπάρχει οὐδὲν ἔχον τὴν κρίσεως ἐκείνης η̄ διποία διὰ τοῦ Ζήγρωνος Ήλκατέληγεν εἰς τὴν καταστροφὴν τῆς. Ἐσωτερικὴ κρίσις ὑπάρχει βεβαίως καὶ ἐν τῇ θεωρίᾳ τοῦ Μελίσσου ἀλλ' αὐτῇ εἶναι μόνον η̄ τῆς ἀμέσου ἀντιφάσεως πρὸς τὴν πραγματικότητα τῆς κοινῆς πείρας· η̄ ἀντίφασις δημος αὕτη εἶναι συμφυής τῷ ἐλεατισμῷ.

M. T.

"Ἡ φιλοσοφία τῶν πατέρων καὶ τοῦ μέσου αἰῶνος, Μέρος Α', Κων. Ι. Δογοθέτη, ἐν Ἀθήναις, ἔκδ. Κολλάρου, 1930.

Τὸ προτέρημα τῆς ἐργασίας αὐτῆς τοῦ Κ. Δογοθέτη εἶναι τοῦτο, διὰ ὃ συγγραφεὺς εἶναι ἴκανὸς νὰ βάζει σὲ σωστὴ σειρὰ δὲν τὰ σχετικὰ γιατρὰ κάθε φιλοσόφου ποῦ ἀναφέρονται σὲ μάκρην καὶ νὰ κα-

θορίζει ἀν οπάρχει καμμιὰ ἐξωτερικὴ ἀντίφασι ἀναμεταξύ των.. Δηλαδὴ ἡ ἔργασία αὐτὴ τοῦ κ. Λογοθέτη, δσο ἐπιμελημένη κι' ἀνεῖναι, ἀποτελεῖ γιὰ τὸν πραγματικὸν ιστορικὸν πνεύματος, που ἀγανάγητετ πάντοτε νοήματα καὶ σύστασικὲς σχέσεις ἀναμεταξύ των, ἀπλὸ θλικό. Εἶναι μὲν ἄλλα λόγια μὲν προεργασία γιὰ τὴν πραγματικὴ ἔργασία που πρέπει νὰ ἀκολουθήσει καὶ που ὁ συγγραφεὺς—ἄν κρίνει κανένας καὶ ἀπὸ τις προηγούμενες ἔργασίες του—δὲν εἶναι σὲ θέσι νὰ μάς τὴν παρουσιάσει καὶ δ λόγος εἶναι δτι ζῇ σὲ μὲν ἐξωτερικὴ σχέσι μὲ τὴν ιστορία καὶ τὴν ζωὴ τοῦ πνεύματος.

“Αν βέβαια συγκρίνει κανένας πολλές, ἃς ποῦμε ἔτσι, ἀνυπεύθυνες ἔργασίες σχετικὰ μὲ τὴν ιστορία τοῦ πνεύματος που γίνονται καὶ ἐξω ἀπὸ τὴν ‘Ελλάδα καὶ που εἶναι σχεδιασμένες ἐπάνω σὲ μιὰ ἀρχὴ ἐγτελῆς ισχυρή, δφεῖται νὰ διμολογήσει δτι ἡ ἔργασία αὐτὴ τοῦ κ. Λογοθέτη εἶγαι εἰλικρινέστερη, γιατὶ ὁ συγγραφεὺς διαβάζει τούλαχιστον τὰ κείμενα στὸ πρωτότυπο εἴτε ἑλληνικὰ εἶναι εἴτε λατινικά, ἀδιάφορο ἀν δὲν μπορεῖ νὰ ἐμβαθύνει στὸ πνεύμα, νὰ ἐνωθῇ μὲ τὸ νόημα τῶν κειμένων—πρᾶγμα που ἀποτελεῖ τὸν κύριο σκοπὸν τοῦ ιστορικοῦ—ἄλλα μένει δ ἵδιος πάντοτε ἀπ' ἐξω ἀπὸ τὰ κείμενα καὶ τὰ βλέπει ἀπλῶς ὡς δρατὰ ἀντικείμενα καὶ ποτὲ ἡ ἀμυνόρροτα μονάχα ὡς νοήματα.

“Ο φόρος που κατέχει τὸν κ. Λογοθέτη κάθις στιγμὴ που πιάνει κείμενα στὰ χέρια του μὴ τυχὸν τοὺς παραποτήσεις τὸ νόημα θὰ ἥταν δικαιολογημένος ἀν ἐπρόκειτο γιὰ δικαστικὰ ἔγγραφα, συμβόλαια κ.λ.π., τῶν δποίων ἡ ἐρμηνεία ἀπαιτεῖ πράγματι ἀπόλυτη τυπικότητα που νὰ ἀνταποκρίνεται στὴν ἀκρίβεια καὶ στὴν στεγότητα τῆς σημασίας που ἐγκλείσυν. Προκειμένου διιως γιὰ φιλοσοφικὰ συγγράμματα ἡ διατήρησις τοῦ γράμματος προκαλεῖ τέτοια πνευματικὴ στεγότητα που κάθε ἄλλος που πέρνει τὸ βιβλίο του κ. Λογοθέτη στὰ χέρια του, γιὰ νὰ τὸ διαβάσῃ, παθαίνει ἀπὸ πληξί. Μπορεῖ βέβαια νὰ κρατήσει κανεὶς τὴν ἴδια σειρὰ νοημάτων που ἔχει καὶ τὸ κείμενο τὸ ὅποῖον ἐρμηνεύει—μὲ τὴν παρατήρησι βέβαια δτι ξετυλίγει ὅλες τις ἀπειρες διακρίσεις καὶ πνευματικὲς σχέσεις που ἐγκλείσει τὸ κείμενο—χωρὶς διως γιὰ δεθῆ δουλικὰ μὲ τὸ γράμμα του κειμένου. Ἀλλὰ ποιὰ σειρὰ θὰ ἀκολουθήσει κανεὶς δταν ἐρμηνεύει ἔνα κείμενο δὲν ἔχει καὶ τόσο μεγάλη σημασία, πολλὲς φορὲς μάλιστα ἐπιβάλλεται.

νὰ ἀρχίσει κανεὶς ἐκεῖ ποὺ τελειώνει ὁ συγγραφεὺς καὶ νὰ κάνει τὸν ξνάποδο δρόμο, ἀρκεῖ νᾶχει πάντα στὸ γοῦ του, ὅτι ὅλο τὸ κείμενο ἀποτελεῖ ἔνα ἀδιαιρέτο, ἀκέραιο καὶ ὄμοιόσιο πνευματικὸ οὖσμα καὶ ὅτι μέσα του δὲν χωρᾶνε ἀντιφάσεις σὰν ἐκεῖνες ποῦ βρίσκεις ὁ ἀπλούκος νοῦς, ἀλλὰ μονάχα φύτινημίες οὐσιαστικὲς ποὺ ἀποτελοῦν τὴν ζωὴν τοῦ πνεύματος καὶ γενικά τοῦ ψυχικοῦ οὖσμαυ του ἀνθρώπου. Ήταν πρέπει νᾶχει κανεὶς τὸ ὅλον μέσα στὸ γοῦ του γιὰ νὰ μπορεῖ νὰ γράψῃ εἴστω καὶ μιᾷ γραμμῇ σχετικῇ μὲ τὸ γόημα του καιρένου, γιατὶ ἀλλοιῶν θὰ πέφτεις απὸ τὴν μιὰ κοινοτοπία στὴν ἄλλη.

Ο τρόπος κατὰ τὸ διποῖον γράφει ὁ κ. Λογοθέτης εἶναι ὁ τρόπος τοῦ ἀπλούκου νοῦ, μὲ τὴν διαφορὰ ὅτι ὁ ἀπλούκος νοῦς εἶναι περισσότερον ἐλεύθερος καὶ λιτός καὶ διατηρεῖ τὴν φυσική του ἀρχετυπία, ἐνδο-
ὁ τρόπος τοῦ κ. Λογοθέτη εἶναι παραγεμισμένος μὲ «πεπαιδευμένα» μέσα τὰ διποῖα ἀποτελοῦν μὲν ἀπλὰ ὅργανα γιὰ τὴν σκέψη δὲν μποροῦν διμως ποτὲ νὰ τὴν ἀναπληρώσουν. Η σκέψης καὶ γενικά ἡ πνευματικὴ μόρφωσις εἶναι κάτι τόσο ζωντανὸ ποῦ δὲν μπορεῖ ποτὲ γὰρ δεῦθη ἢ νὰ ἐπιτευχθῇ μὲ τὰ ἀπλὰ ἐξωτερικὰ μέσα—μνήμη ἐξωτερική, μεθοδική ίκανότης, ποσοτικὴ κατάταξις παραστάσεων—ποῦ διαθέτει ἔνας «πεπαιδευμένος» ἢ ἔνας ἀπλὸς λόγιος. Αὐτὸς ἡταν ὁ λόγιος ποὺ ονάγκασε τὸν "Ἐγελο, γιὰ νὰ ἀπαλλάξει τὴν φιλοσοφία ἀπὸ τοὺς «πεπαιδευμένους», νὰ διακρίνει τὸ δρῦδο (das Richtige) ἀπὸ τὸ ἀληθινό (das Wahre). Όρθες εἶναι ὅλες οἱ κρίσεις τῆς τυπικῆς λογικῆς, δηλαδὴ ὅλες ἔχουν μιὰ ἐξωτερική ἀκολουθία, ἐνῶ τουγαντίον ἀληθινὲς εἶναι οἱ κρίσεις τῆς οὐσιαστικῆς λογικῆς ποὺ ὑπάρχουν στὴν ἐπιστήμη, φυσική καὶ κυρίως ιστορική καὶ ποὺ πρῶτος ὁ Kant μᾶς τὴν ἐφανέρωσε φιλοσοφικά, ὁ δὲ "Ἐγελος τὴν ἐμόρφωσε σὲ πραγματικὸ σύστημα καὶ ξαναγέννησε τὸν οὖσμα πνευματικά. "Ετοι μπορεῖ νᾶναι κάτι δρῦδο καὶ νὰ μὴν εἶναι ἀληθινό.

Τὸ δρῦδο εἶναι πάντα σύμφωνο μὲ τὴν τυπικὴ λογικὴ π. γ. ὁ Φίλιος Θερμαίνει, ἡ πέτρα σπάζει, ὁ μέγας Ἀλέξανδρος ἐπῆγε στὶς Ἰνδίες κ.λ.π. Δηλαδὴ τὸ δρῦδο ἔχει τὰ γνωρίσματα τῆς ἐξωτερικῆς ἀκολουθίας, ἐνῶ τὸ ἀληθινὸ τὸ διακρίνουν γνωρίσματα καὶ χαρακτηριστικὰ ἐσωτερικῆς καθαρῆς ἀκολουθίας· τὸ ἀληθινὸ εἶναι τὸ κατ' ἐξοχὴν ζωντανό, κρύσταλλον.

ται σὲ σχέσεις γνημάτων, μορφῶν πνευματικῶν, εἶναι δύσκολο, καὶ, ὅπως θὰ ἔλεγε ὁ Nietzsche, ἐπικίνδυνο γιὰ τοὺς «πεπαιδευμένους».

Ο ἀπλοῖκὸς τρόπος ποῦ ἀρκεῖται στὴν ἀνακάλυψιν ἐξωτερικῶν ἀντιφάσεων δὲν ὁδηγεῖ βέβαια ποτὲ σὲ προβλήματα καὶ αὐτὸς εἶναι τὸ μεγάλο μειογένετημα ποὺ ἔχουν τὰ βιβλία ποὺ γράφονται κατὰ τὸν τρόπον αὐτό. Δὲν ὑπάρχουν προβλήματα μέσα σὲ τέτοια βιβλία καὶ αὐτὸς τὸ καταλαβαίνει κανένας ἀπὸ τὸ δτὶ δὲν ἀπαιτεῖται καριμὰ ἔντασις προσωχῆς γιὰ τὰ διαβάσει καὶ αὐτὸς στημαίνει βέβαια δτὶ οὕτε κι ἐκεῖνος ποῦ τάγραψε ἔβηλε τὰ δυνατά του γιὰ νὰ γράψῃ. Κάθε βιβλίο ἔχει τὰ βάθη του καὶ τὰ ὄψη του καὶ γιὰ νὰ πάρωμε μιὰ παρομοίωσι ἀπὸ τὴν φύσι ἔχει μεριὲς ποῦ γιὰ νὰ τὶς ἀνέβει κανεὶς χρειάζεται κόπος καὶ προσοχὴ καὶ μεριὲς ποῦ περπατάει κανένας μὲ κλειστὰ τὰ μάτια.

Τὸ καλὸ βιβλίο φαίνεται ἀπὸ τὴν μετάπτωσιν αὐτὴ τὴς ἐντάσεως στὴν ὄψει, γιατὶ κανένα βιβλίο, καὶ τὸ πιὸ κλασικό, δὲν ἔχει ἀπὸ τὴν ἀρχὴ ὡς τὸ τέλος τὸ ἴδιο ὄψις. "Ωστε δτὰν ἔνα βιβλίο ἀπὸ τὴν ἀρχὴ ὡς τὸ τέλος ἔχει τὸ ἴδιο ὄψις μπορεῖ νὰ πεῖ κανεὶς ἀπερίφραστα δτὶ δὲν ἔχει προβλήματα, δηλ. δὲν ἔχει κανένα ὄψις. Σκοπὸς κάθε βιβλίου εἶναι νὰ βάλει ἐρωτήματα καὶ, ἂν δὲν μπορέσει νὰ ἀπαντήσει σ' αὐτά, τούλαχιστον νὰ ἐμβαθύνει στὴν ἐρώτησι, νὰ ρωτήσει οὐσιαστικώτερα, βαθύτερα.

Καὶ πόσα προβλήματα δὲν ἔγκλειει μιὰ ἐποχὴ, ὅπως ἡ ἐποχὴ ποῦ ἔνα παλαιὸ πνεῦμα πεθαίνει καὶ ἔνα νέῳ γεννιέται—καὶ αὐτὴ εἶναι ἡ ἐποχὴ κατὰ τὴν δποία γεννιέται καὶ μορφώνεται ὁ χριστιανισμὸς—ἡ ἐποχὴ γιὰ τὴν δποία γράψει ὁ κ. Λογοθέτης; πόσα ἐρωτήματα δὲν βάζει ἡ ἴδια ἡ ζωὴ τὴν στιγμὴ ποῦ ἀφίνει τὰ περασμένα καὶ ζητάει νὰ δημιουργήσει καινούργια παρόντα; καὶ αὐτὸς κάνει ἀκριβῶς ἡ ἀνθρωπότης τὴν στιγμὴ ποῦ ξεκόβεται ἀπὸ τὴν κλασικὴ καὶ κλασικιστικὴ ἀρχαιότητα καὶ ρίχνεται μὲν δλο της τὸ ψυχικὸ πάθος καὶ τὴν παραφορὰ στὴν ἀγκαλιά, ἃς ποῦμε ἔτσι, τῶν ὀσιαστικῶν πνευμάτων. Ἐδοτίθεται μονάχο τους ἔνα ἀπὸ τὰ οὐσιαστικώτερα προβλήματα τῆς ἴστοριας τοῦ πνεύματος καὶ ἀπὸ αὐτὸς διατάσσεται τὴς φιλοσοφίας ξεκινήστας ἀναγκάζεται ἀπὸ τὰ ἴδια τὰ πράματα νὰ γίνει φιλόσοφος τῆς ἴστορίας, καὶ μὲν αὐτὸς νὰ θέσει τὸ πρόβλημα τῆς σχέσεως τοῦ Ἑλληνισμοῦ καὶ τοῦ χριστιανισμοῦ. Πεθαίνει τὸ γονιμώτερο καὶ ἀριστοκρατικότερο

πνεῦμα ποὺ γεννήθηκε στὸν κόσμο, τὸ Ἑλληνικό, καὶ ἐνῷ πεθαίνει
ἔχει τὴν δύναμιν νὰ δώσει ζωὴν καὶ μορφὴν στὰ πολλὰ καὶ ἀνάμενα
πνευματικὰ προϊόντα τῆς Ἀσίας, νὰ μορφώσει μὲν ἀδιάκοπη, ἔργασία
τριῶν καὶ πλέον αἰώνων τὸ πνεῦμα τοῦ χριστιανισμοῦ ποὺ δέσι καὶ ἐν
διατυπώθηκε πρῶτα—πρῶτα ἀπὸ τὸν ἕδρυτὴν του σ' ὅλη του τὴν μα-
γικὴ λιτότητα ἐν τούτοις γιὰ νὰ ζήσει εἶχεν ἀνάγκη ἀπὸ τὰ μέτρα τοῦ
εὐληγνισμοῦ, γιατὶ ἔτσι μονάχα ἐπροφυλάχτηκε ἀπὸ τὴν ἀδηφαργία ποὺ
γκρακτηρίζει τὰ ἀνάμενα πνεύματα τῆς ἀνατολῆς.

Μ' αὐτὴ τὴν ἐποχὴν καταπιάγεται ὁ κ. Λογοθέτης, γωρίς δημως νὰ
μιλήσει σχεδὸν καθόλου γιὰ τὸ θαυμαστὸ πρᾶγματι αὐτὸ φαινόμενο,
γιὰ τὸν πνευματικὸν ἀγῶνα ποὺ διαδραματίζεται μεταξὺ Ἑλλάδος καὶ
Ἀσίας καὶ γωρίς νὰ κάμει λόγον σύστατο γιὰ τὴν γόνιμη σχέση
εὐληγνισμοῦ καὶ χριστιανισμοῦ καὶ αὐτὸ θὰ πεῖ γωρίς νὰ μπῇ στὸ
πνεῦμα, στὴν ψυχὴν καὶ στὴν ἀνησυχία ποὺ κατεῖχε τὴν ἐποχὴν αὐτήν,
ἀνησυχία ποὺ πρωκτεῖται στὶς ψυχὲς τῶν ἀγθρώπων ὅταν πεθαίνουν
οἱ παλητοὶ θεοὶ καὶ γεννιέται ἔνας καινούργιος θεός· αὐτὴ μάλιστα τὴν
στιγμὴν ἥτις ἀνθρωπότητος πρῶτη φορὰ ἐπίστεψε πώς γεννήθηκε ὁ κατ' ἑξο-
γήν θεός.

Ἄλλα γιὰ νὰ φθάσει κανένας εἰς τὸ νὰ συλλάβει τὴν πνευματικὴν
καὶ ψυχικὴν ἀνησυχία μᾶς ἐποχῆς πρέπει γάχει ὁ ἕδιος μέσα του ἀνη-
συχία, πρέπει νὰ τὸν δέρνει μεθοδικὴ καὶ ἀναζητητικὴ ἀμφιβολία, γιατὶ,
ὅπως λέγει κάπου ὁ Montaigne, «τὸ καλλιτερὸ πρωσκέφαλο γιὰ ἔνα κα-
λοκαριώμένο κεφάλι είναι ἥτις ἀμφιβολία». Μὰ τέτοιο πρᾶγμα δέσι καὶ ἐν
ψάξει κανεὶς δὲν θὰ βρεῖ μέσα στὸ βιβλίο του κ. Λογοθέτη. Καὶ γιὰ νὰ
ἀφίσω τὸν ἕδιο τὸν κ. Λογοθέτη γιὰ ἐπικυρώσει τὸν λόγο μου ἀρκούμει
εἰς τὸν ν' ἀναφέρω μιὰ του φράσι, ὅπου ὁ ἕδιος δικολογεῖ δτι μεταγει-
ρίζεται στὸ σύγγραμμά του τὶς ἕδιες τὶς λέξεις καὶ σχεδὸν τὴν ἕδια
φρασεολογία τῶν συγγραφέων τοὺς ὅποιους ἐρμηνεύει. Στὸν πρόλογο
του βιβλίου του γράφει ὁ κ. Λογοθέτης δτι ἐφαρμόζει τὴν μέθοδον αὐτὴν
διότι πιστεύει δτι οἱ θεωρίες κάθε φιλοσοφοῦ «παριστῶνται ἀκριβῶς
καὶ δύσον ἔνεστι διὰ τῶν ἕδιων αὐτῶν ἐκφράσεων». Τὸ νὰ μὴ μπορεῖς
δημως νὰ σπάσεις τὴν φρασεολογία τῶν συγγραφέων ποὺ ἐρμηνεύεις καὶ
τότε νὰ ἀντλήσῃς τὸ νόημά της αὐτὸ εἶναι ἀσφαλῶς ἀδυναμία, γιατὶ
μονάχα ἀμα σπάσεις τὸ γράμμα, τὴν φράσι θὰ φθάσεις στὸ πρόβλημα.

καὶ γιὰ κεῖνον ἀκόμα ποὺ ἐδημιούργησε τὸ κείμενο, γιὰ κεῖνον ποὺ
ἐδωκε γλωσσικὴ μορφὴ στὸ πνεῦμα, ἢ λέξις, ὅσον κι' ἂν εἶναι ὅργανο
τῆς σκέψεως, εἶναι συγάρια καὶ ἐμπόδιο. Καὶ αὐτὸς μᾶς τὸ ἐδίδαξε οὐ-
σιαστικὸν ὁ Πλάτων ποὺ μὲ καρμιὰ μορφὴ καὶ καρμιὰ διατύπωσι τῶν
σκέψεών του δὲν ἔμενε εὐχαριστημένος, ἀλλὰ πάντοτε ἀναζητοῦσε γέο
τρόπο γιὰ νὰ ἐκφρασθῇ. Τὸ ἴδιο πρᾶγμα διατυπώνει καὶ ὁ Nietzsche
ὅταν λέγει «παντοῦ δύο οἱ ἀρχαῖοι ἔθαξαν μὰ λέξιν ἐνόμιζαν πώς
ἔκαναν καὶ μὲν νέα ἀνακάλυψι, ἐνῷ, μὰ τὴν ἀλήθεια, τὸ πρᾶγμα ἦταν
τόσο διαφορετικό· ἄγγιζαν ἀπλῶς ἓνα πρόβλημα καὶ νομίζοντας πώς
τὸ ἔλυναν ἐδημιούργωσαν μὲ τὴν λέξιν ἓνα ἐμπόδιο γιὰ τὴν λύσι. Τώρα
ἔμεται γιὰ νὰ γνωρίσωμε τοὺς ἀρχαῖους πρέπει νὰ ὑπερπηδήσωμε τὶς
πέτρινες καὶ σκληρὸς διαιωνισμένες λέξεις, ἐνῷ οἱ δικοὶ μας οἱ φιλόσο-
φοι προτιμοῦν νὰ σπάσουν τὸ πόδι τους παρὰ μὰ λέξι». Καὶ αὐτὸς θὰ
εἰπεῖ δὲν ἂν δὲν μπορεῖς νὰ συγδέσεις τὰ περασμένα μὲ τὰ παρόντα,
τὴν ἴστορία μὲ τὴν ζωὴ, τότε δὲν ζῆς οὔτε τὴν ζωὴ οὔτε τὴν ἴστο-
ρία, δηλ. δὲν εἶσαι οὔτε μέσα στὴν ζωὴ οὔτε μέσα στὴν ἴστορία.

Τὸ πάρχουν μορφὲς τοῦ πνεύματος ποὺ γιὰ ἓνα μορφωμένο πνεῦμα
δὲν ἔχουν ἀνάγκη ἀπὸ εἰδικὴν ἐρμηνεία, μόλις τὶς ἰδῃ τὶς θαυμάζει καὶ
τὶς ἀναγνωρίζει, ἀρκεῖ ἡ μορφωμένη δραστικὴ γιὰ νὰ τὶς ἀγαπήσει. Καὶ
αὐτὲς εἶναι οἱ μορφὲς τῆς εἰκαστικῆς τέχνης· καὶ πρὶν ἀπ' αὐτὲς ἀκόμα
εἶναι ἡ μορφὲς τῆς φύσεως ποὺ γιὰ τὸ μορφωμένο μάτι ἔγουν πνευμα-
τικότητα. Τὸ πάρχουν δύμως καὶ μορφὲς τοῦ πνεύματος ποὺ ζητῶν τὴν
εἰδικὴν ἐρμηνεία καὶ ἀν ἀκόμα πρωσφέρονται· σὲ μορφωμένους. Διχλαδὴ
ζητοῦν τὸν σύνδεσμο μὲ τὴν ζωὴ μας. "Οταν ἰδῃς μία αἰγυπτιακὴ πυρα-
μίδα, ἀν ἔχεις μέσα σου φωτιὰ ἀπὸ τέχνη, θὰ τὴν θαυμάσεις καὶ θὰ ὑπο-
κύψεις μπροστά της, ἐνῷ διὰ πάρεις ἓνα ἀρχαῖο κείμενο στὰ χέρια
σου καὶ τὸ πιὸ ἀπλό, ὃς ποῦμε τὴν Καιγὴ Διαθήκη, γιὰ νὰ τὸ καταλά-
βεις, νὰ τὸ συγδέσεις δηλαδὴ δχι μονάχα μὲ τὸ σύνολο τῶν παραστά-
σεών σου ἀλλὰ γενικὰ μὲ τὶς πνευματικὲς ἀξίες ποὺ διέπουν τὴν ἐποχή
σου, ἔχεις ἀνάγκη ἀπὸ τὴν ἐρμηνεία ποὺ θὰναι πάντοτε ἐρμηνεία πνεύ-
ματος. "Αν εἶσαι μάλιστα ταγμένος ἀπὸ τὴν πολιτεία νὰ κάνεις αὐτὴ
τὴν δουλειά, δηλαδὴ νὰ ξυπνᾶς τὰ ἀρχαῖα πνεύματα καὶ νὰ τὰ ξαν-
φέρεις στὴν ζωὴ, εἶσαι ὑποχρεωμένος νὰ κάμεις αὐτὸς τὸ ἔργον, δχι
μονάχα γιὰ τὸν ἔαυτό σου—δπότε εἶσαι ἐλεύθερος νὰ βρεῖς δποιει-

Θήποτε τρόπου έπικαιρωνίας μιὲ τὸ πνεύματα θέλεις καὶ γράφεις ὅπως
θέλεις—ἀλλὰ καὶ γιὰ τοὺς ἄλλους, καὶ αὐτὸς θὰ εἰπεῖ γὰρ τὰ φέρνεις στὴν
φαντασία καὶ στὴν κρίσι τῶν ἀλλῶν—καὶ οἱ ἄλλοι αὐτοὶ στὴν περίσταση,
αὐτοὶ εἶναι πάντοτε γένοι. Τὸ πνεῦμα ὅμως γεννιέται τὴν ὥρα ποῦ ἔγαν
γόνιμος γοῦν ἔρχεται σὲ ἐπαφὴ μὲ κλασικὴ κείμενα. "Οταν μάλιστα
οἱ πνευματικοὶ γραφεῖς τοὺς ὄποιους ἀγαλύνεις ἔτησαν πρὸς γιλιετη-
ρίδων, ἢ τοὺς γιατροὺς πρὸς πολλῶν αἰώνων, τότε εἶσαι περισσότερον ὑπο-
γρεωμένος γάρ θρεῖς τρόπος γιὰ νὰ τοὺς συγδέσεις μὲ τὸ παρόν, δηλαδὴ
μὲ τὶς ἀνάγκες τὰ αἰτήματα καὶ τὶς θέσεις τῆς σημερινῆς πνευματι-
κῆς τοῦ θρόνου. Τὴν στιγμὴν δὲ ποῦ, καθὼς ισχυρίζεσαι, (πρὸλογος τοῦ βιβλίου)
γράφεις γιὰ φοιτητὰς εἶσαι ἀκόμη περισσότερον ὑπογρεωμένος γὰρ φέρ-
νεις τὰ κοίματα τῶν αειμένων σὲ σχέσι μὲ τὴν ζωὴν, γιατὶ, ὅπως λέει
πάποιος ὁ Goethe, ἡ νεολαία, ἐπειδὴ τείνει πρὸς τὴν ἀπόλαυσι τῆς ζωῆς
καὶ πρὸς τὴν ἐλευθερία, δὲν μπορεῖ εὔκολα γὰρ ἐνθουσιασθεῖ ἀπὸ τὴν
παληὴν φιλολογία. Αὐτὸς ἀπαιτεῖ ἢ εἰλικρίνεια πρὸς τὸν ἕαυτό σου καὶ
πρὸς τοὺς ἄλλους, διότι στὸ βάθος ἢ πνευματικὴ ζωὴ τοῦ ἀτόμου καὶ
τοῦ λαοῦ εἶναι ζήτημα ἡθικό.

Σὲ ἐποχὴς δὲ ποῦ εἶναι πολὺ φορτωμένες μὲ παραπάλαιο ίστο-
ρικὸς ὄλιγος καὶ σὲ λαοὺς ποῦ ἔγουν γιλιετηρίδων πνευματικὴν ίστορίαν ὁ
ίστορικὸς τοῦ πνεύματος, εἴτε τὴν ίστορία τῆς φιλοσοφίας ἐξετάζει, εἴτε
τὴν ίστορία τῆς τέχνης, εἶγαι ὑπογρεωμένος γὰρ κάμει πρῶτα ἔνα γε-
νικὸ ξεκαθάρισμα τοῦ ἐδάφους ἐπάνω στὸ ὄποιον πατάει. Σὲ δημιουρ-
γικὲς μάλιστα ἐποχὴς ποῦ γοιμίζει κανεὶς πῶς δλοι οἱ ἔργατες τοῦ
πνεύματος δουλεύουν γι' αὐτὸς τὸ ξεκαθάρισμα παρατηρεῖται δτὶ αὐτὸς
ἀποτελεῖ ἔνα γενικὸ αἴτημα. "Ετοι κατώρθωσε ὁ Rousseau μὲ τὸ γε-
νικὸ καθάρισμα τῆς πνευματικῆς ἀτμοσφαίρας τῆς ἐποχῆς του γὰρ
ἐνθουσιάσει, ὅχι μένον τοὺς πατριῶτες του, ποῦ εἶχαν κάθε λόγο γὰρ ἐν-
θουσιαστοῦν ἀφοῦ ἦταν πράγματι φορτωμένοι μὲ βαρειὰ καὶ πολλῶν
αἰώνων πνευματικὴ ίστορία — γιατὶ οἱ κλασικοὶ τῶν συγγραφεῖς εἶχαν
ζῆσει πολὺ πρὶν ἀπ' τὸ Rousseau — ἀλλὰ καὶ τοὺς Γερμανοὺς ἀκόμη
ποῦ ἦταν πατῶν στὸ πνεῦμα καὶ τότε ἀρχισαν γὰρ γεννᾶν τοὺς
κλασικούς των. "Ηταν δὲ τόσο γόνιμη ἢ ἐπιδρασίς τοῦ Rousseau
ἐπάνω στοὺς Γερμανοὺς ποῦ δλοι σχεδὸν οἱ γέοι, ποῦ ἐνθουσιάστηκαν
ἀπ' τὸ Rousseau καὶ ποῦ εύρηκαν βοήθεια γιὰ γὰρ δεῖξουν τὴν τεταν-

ΕΡΓΑΣΤΗΡΙΟ ΕΠΙΧΕΙΡΗΣΗΣ ΚΑΙ ΝΟΜΟΥ ΠΕΙΡΑΙΑΣ

κότητά των ἐν σχέσει μὲ τὰ καθεστῶτα, ἔγιναν μὲ τὸν ἀγῶνα αὗτὸν οἱ
κλασικοὶ συγγραφεῖς τοῦ γερμανικοῦ λαοῦ.

Αλλά οι ξαναγυρίσωμε στὸ βιβλίο τοῦ κ. Λογοθέτη. Μιὰ γερμανική παροιμία λέει ότι «γιὰ νὰ μάθει κανεὶς ποιὰ γεῦσι ἔχουν τὰ κεράσια καὶ οἱ φράσουλες πρέπει νὰ ρωτήσει τὰ παιδιά καὶ τοὺς σπίγους». "Ενα παιδαγωγικό αἰτημα λέει ότι «γιὰ νὰ μάθει κανεὶς ποιὰ έκανότητα ἔχει δ ὅσιαλος πρέπει νὰ ρωτήσει τὰ παιδιά». "Αγ ρωτήσωμε κι' ἐμεῖς τὰ παιδιά, τοὺς φοιτητὰς εἰς τοὺς δποίους δ κ. Λογοθέτης «θεωρεῖ καθηκόν τοὐνὰ παράσχῃ κατάλληλον βοήθημα διὰ τὴν προπαρασκευὴν αὐτῶν» ποιὰ γεῦσι ἔχουν τὰ γραπτὰ τοῦ κ. Λογοθέτη, θὰ πάρωμε ἀπάντησιν ὅχι καὶ τόσο έκανοποιητική γιὰ τὸν συγγραφέα, γιατὶ εἶναι δύσκολο πρᾶγμα ὅχι μόνον στὸν φοιτητὴν ἀλλὰ καὶ στὸν προηγμένον ἀκόμια ἀναγνώστη νὰ βγάλει γεῦσι καὶ οὐσία ἀπὸ τὸ ἀράδιασμα τῶν γνωμῶν, ρήσεων καὶ ἐκφράσεων ποὺ κάνει ὁ κ. Λογοθέτης.

Είναι δύσκολο πράγμα νὰ γράψει κανεὶς ἔνα βιβλίο δύπου νὰ δρίζει κάτι αντικειμενικά καὶ νὰ τὸ προσφέρει ως συμβολὴ στὴν ἐπιστημονικὴ ἔρευνα. Είναι δύμως ἀκόμα δυσκολώτερο νὰ γράψει κάτι γιὰ τοὺς νέους, γιατὶ ἐδῶ ἀπαιτεῖται καὶ ψυχολογία τοῦ πνεύματος καὶ ὅχι ἀπλῶς ἴστοριογραφία, χρειάζεται κάποια μετάγγισι τῆς ἴστορίας στὴν ζωὴ καὶ γι' αὐτὴν ἀπαιτοῦνται εἰδικὰ μέτρα. Δὲν ἀποκρύπτω δὲ—καὶ αὐτὸ τὸ λέω μὲ μεγάλη μου λύπη—ὅτι ἔνα τέτοιο βιβλίο, ὅχι μονάχα δὲν μπορεῖ νὰ βοηθήσει τοὺς φοιτητάς, ἀλλὰ τούναντίσν θὰ τοὺς ἀπομακρύνει περισσότερον ἀπὸ τὸ ἴστορικὸ πνεῦμα, θὰ τοὺς κάμει ἔχθροὺς τοῦ ἴστορικοῦ πνεύματος τὴν στιγμὴ ποῦ τοὺς τὸ παρουσιάζει μὲ αὐτὸν τὸν τρόπο. Καὶ γιὰ νὰ εἰπῶ τὸ πράγμα καθαρὰ τὸ βιβλίο αὐτὸ εἶναι μία νέα συμβολὴ στὸν σχολαστικισμό. Ὁμιλεῖ ὁ καθηγητὴς τῆς ἴστορίας τῆς φιλοσοφίας περὶ χριστιανισμοῦ, δηλαδὴ περὶ τοῦ ἀκμαιοτέρου ἵσως πνευματικοῦ ὅργανισμοῦ ποῦ ἐδημιουργήσεν ὁ ἀνθρωπὸς καὶ δύμως ὑφίσ, φρασεολογία καὶ νοήματα εἶναι ἀκριβῶς ὠσὰν κι' ἐκεῖνα ποῦ βρίσκει κανεὶς μέσα σὲ μὰ συγειθισμένη χριστιανικὴ κατήχησι. Γίνεται μία ἀπλὴ παράθεσις τῶν σχετικῶν χωρίων ποῦ βρίσκει κανένας ἀφθονα σὲ κάθε κατήχησι. Ὁμιλεῖ ὁ καθηγητὴς τῆς ἴστορίας τῆς φιλοσοφίας γιὰ τὶς ἀρχὲς τοῦ χριστιανισμοῦ (σελ. 18—28) καὶ ἀρχίζει τὴν διηλίξ του ὠσὰν κανένας ἐπαρχιακὸς ἱεροκήρυξ, «αἱ θεσπέσιαι τῆς ἐπιφανεῖς

ήμιτην θρησκείας ἀρχαὶ περιέχονται ώς γνωστὸν ἐν τῇ Καινῇ Διαθήκῃ
ἔνθα ἐκτίθενται τὰ κατὰ τὸν βίον καὶ τὴν διδασκαλίαν τοῦ Χριστοῦ.
Σκοπούντες ηδη τὰ τρία πρῶτα εὐαγγέλια εὑρίσκομεν ὅτι ὁ Ἰησοῦς
ἔθεώρει αὐτὸν ως Χριστὸν (Μεσσίαν) καὶ τοῦ Θεοῦ υἱόν, εἰς ὃν ως υἱὸν
ἀπεκαλύφθησαν αἱ βασιλαὶ τοῦ πατρὸς καὶ ἐδόθη ἡ δύναμις ἐν πνεύ-
ματι Θεοῦ τοῦ ποιεῖν θαυμάτα» (σελ. 17). Κάνει λόγο γιὰ τὸ μεγαλύ-
τερὸ πνευματικὸ φαινόμενο ποῦ ως τὰ σήμερα συγενλόγισε περισσό-
τερο ἀπὸ κάθε ἄλλο τὴν ἀνθρωπότητα, ποῦ τὶς ἐκόστισε κρουνο-
αἴματον καὶ δακρύων καὶ τὴν ὠδήγησε στὸν βαθύτατο φυχικὸ πόνος
καὶ ἀρκεῖται εἰς τὸ νὰ παραβέσει ἀπλῶς μερικὰ χωρία τῶν Συνοπτι-
κῶν καὶ τοῦ Παύλου γιὰ νὰ γεμίσει δέκα σελίδες ποῦ ἀπαρτίζουν τὸ
κεφάλαιο περὶ τῶν ἀρχῶν τοῦ χριστιανισμοῦ. Θεωρῶ περιττὸν γὰρ ἀγα-
φέρω ὅτι ὁ συγγραφεὺς, διὸ καὶ καταπιάνεται μὲ τὰ θέματα τῆς Καινῆς
Διαθήκης, δὲν γνωρίζει, δχι μόνον τὶς τελευταῖς φιλολογικὲς καὶ ἔρμη-
νευτικὲς ἔρευνες σχετικὰ μὲ τὴν σχέσι τὴν οὐσιαστικὴ τῶν συνο-
πτικῶν εὐαγγελιστῶν ἀναμεταξύ των, ἀλλὰ δὲν ἔχει καὶ ἰδέα γιὰ τὶς
ἐργασίες ποῦ ἔγιναν τὸν περασμένον αἰῶνα καὶ ποῦ καθώρισαν μία
γιὰ πάντα ὅτι τὸ τέταρτον εὐαγγέλιο εἶναι κατ' οὐσίαν διαφορετικὸ
ἀπὸ τὰ ἄλλα τρία πρῶτα. Ἔτοι ὁ συγγραφεὺς γράφει: «οὐχὶ διάφορον
κατ' οὐσίαν τῶν ἀνω εὐαγγελίων παρέχει καθόλου εἰπεῖν τὴν ἀπεικό-
νισιν τοῦ Χριστοῦ τὸ κατὰ Ἰωάννην εὐαγγέλιον πλὴν ὅτι ἔξαιρει μᾶλ-
λον τὴν πνευματικὴν φύσιν τοῦ Ἰησοῦ καὶ περιέχει ἔννοιας φιλοσοφικὰς
καὶ νοήματα προύποθέτοντα τὴν γένεσιν τῆς ἐκκλησίας» (σελ. 23—24).

Εἶναι πράγματι λυπηρὸν ὅτι ὁ καθηγητὴς τῆς ἴστορίας τῆς φιλο-
σοφίας δὲν βρίσκει τρόπον εἰς τὸ νὰ δώσει τὴν βαθύτερη ἔρμηνεία στὸ
τέταρτον εὐαγγέλιο, δηλαδὴ νὰ ἀναπτύξει εὐρύτερα καὶ δχι πάραγραφικὰ
καὶ παραθετικὰ τὴν πλουσιώτερη ἔννοια ποῦ ἐδημιούργησε ὁ Ἑλληνι-
σμὸς μὲ ἐργασία φιλοσοφικὴ πεντακοσίων περίπου ἑτῶν καὶ ποῦ ὁ χρι-
στιανισμὸς καὶ εἰδικὰ δ τέταρτος εὐαγγελιστὴς τὴν ἐπῆραν καὶ τὴν ἔκα-
μψαν θεμέλιο λίθο γιὰ νὰ οἰκοδεμήσουν τὴν σκέψι τους, τὴν ἔννοια τοῦ
λόγου. Ἀποτελεῖ πράγματι τὸ γεγονὸς αὐτὸ ἐνα ἀπὸ τὰ περιεργότερα
φαινόμενα μέσα στὴν ἴστορία τοῦ πνεύματος ὅτι ὁ λόγος, δηλαδὴ ἡ κα-
θορὰ διάνοια καὶ νόησις, γίνονται στὸν χριστιανισμὸν ἀντικείμενο μυστι-
κιστικῶν συγκισθημάτων, ὅτι τὸ κατ' ἔξοχὴν καθαρὸν ποῦ ἀπόχτησε ἁ

έλληνισμός ουτεράχ ἀπὸ τόσῃ πνευματική ἐργασία, καὶ τὸ ἀποκρυστάλλωτε σὲ διαυγεῖς καὶ φωτειγὲς σκέψεις, θολώνεται τώρα ἀπὸ ἕνα ὑπέροχο πράγματι καὶ παντοδύναμῳ θρησκευτικὸ συναίσθημα. Καὶ δικαὶος ὁ καθηγητὴς τῆς ἴστορίας τῆς φιλοσοφίας, ἐντὸς κάνει λόγο γιὰ τις ἀρχὲς τοῦ χριστιανισμοῦ, ἀφίνει ἔνα τέτοιο πρωτάκουστο γεγονός ἀπαρατήρητο.

Ἄλλα ἔκεινο ποῦ πρεξεγεῖ πράγματι κατάπληξι καὶ σὲ κεῖνον ποὺ δὲν ἔχει ἰδιαίτερη σχέσι μὲ τὴν ἴστορικὴν αὐτὴν περίσσον καὶ μὲ τὸ γεγονός τοῦ χριστιανισμοῦ εἶναι τοῦτο, ὅτι ὁ καθηγητὴς τῆς ἴστορίας τῆς φιλοσοφίας δὲν ἔχει περιεπει, τὸν χριστιανισμὸν ἀπὸ τὸν ἔλληνισμὸν ἐπειδὴ καυρώτατο γνώρισμά του, ποῦ τὸν διακρίνει ἀπὸ ὅλα τὰ θρησκεύματα, μυθολογήματα καὶ φιλοσοφήματα τοῦ κόσμου, δηλαδὴ μὲ τὴν ἔννοια τῆς ἀγάπης. Εἰς τὴν σελίδα 26, ὅπου κάνει λόγο γιὰ τὴν ἔννοιαν αὐτήν, ἀναφέρει ἀπλῶς τὸ πράγμα: καὶ λέγει: «ὅπως ἂν ἔχει, ἢ νέα τοῦ Χριστοῦ θρησκεία, ἢ τὴν ἀγάπην κηρύττουσα καὶ τὴν μέλλουσαν τῷν νεκρῷν ἀνάστασιν εἰς ζωὴν αἰώνιον ἐξαγγέλλουσα, ἢτο εὐπρόσδεκτος πολλοῖς, οἵτινες ἐνήρθουν ἐν ταῖς ἀτυχίαις παραμυθίαιν καὶ ἐπόθουν ἐν τῇ ζωῇ ἡθικὸν ἰδεῶδες, ὑπὲρ τὸν φυσικὸν βίον τὸ πνεῦμα ἐξαίρον.» Ἐκτὸς τοῦ ὅτι ὁ καθηγητὴς τῆς ἴστορίας τῆς φιλοσοφίας συγδέει ὑπὲρ τὸ δέον τὴν ἀγάπην μὲ τὴν μέλλουσαν τῷν νεκρῷν ἀνάστασιν, πρᾶγμα ποὺ δὲν συμβαίνει στὰ ἀπλὰ λόγια τοῦ ἰδρυτοῦ τοῦ χριστιανισμοῦ, ἀφίνει ἀνερμήνευτη τὴν βαθύτατη ἔννοια τοῦ χριστιανισμοῦ, τὴν ἔννοια τῆς ἀγάπης πρὸς κάθε ἀνθρώπο καὶ μὲν αὐτὸ τὴν ἔννοια τοῦ ἀνθρώπου ὅπως τὴν ἐδημιούργησεν ὁ χριστιανισμός. Κάτι ποὺ δὲν ὑπῆρχε πρῶτα στὸν κόσμο, κάτι ποὺ ποτὲ δὲν ἔγινε ἀφορμὴ νὰ ἐνθουσιασθεῖν δχι μόνον μερικοὶ ἐκλεκτοί, ὅπως ἦταν ὁ Σοφοκλῆς καὶ ὁ Σωκράτης, ἀλλὰ οἱ λαοί, τὰ ἔθνη ὅπως λέει ὁ Παῦλος, αὐτὸ ἀκριβῶς ἔρχεται γιὰ πρώτη φορά στὸν κόσμο καὶ μὲν αὐτὸ στέκει καὶ πέφτει ὁ χριστιανισμὸς καὶ αὐτὸ εἶναι ἡ ἀγάπη. «Ἐνα κριτικὸ σημείωμα δὲν μού παρέχει βέβαια τὸν ἀπαιτούμενο χώρο γιὰ νὰ ἀναπτύξω τὴν ἔννοιαν αὐτήν, ἐνῷ ἐνα βιβλίο περὶ τῆς φιλοσοφίας τῷν πατέρων ἀπὸ τετρακόσιες σελίδες, γραμμένο μάλιστα ἀπὸ ἕναν καθηγητὴ τῆς ἴστορίας τῆς φιλοσοφίας θὰ ἐπερεπε νὰ ἀναπτύξει μιὰ τέτοια βαρυσήμαντη γιὰ τὸν κόσμο ἔννοια.

Ἐκεῖνο δικαὶος ποὺ δείχνει ἀδιαφιλονείκητα ὅτι ὁ συγγραφεὺς δὲν μπαίνει στὴν οὐσία καὶ στὴν ζωὴ τῷν πνευματικῷ φαινομένῳ, ποὺ

μέσα στὴν ἴστορία τοῦ πνεύματος παρουσιάζονται: ὃς τυπήματα, καὶ
ὅτι: ὅτιν ἔχει ἀφομοιώσει σύτε τὸ ἐλληνικὸ πνεῦμα, πῶν ἀποτελοῦσε καὶ τὸ
κύριον ἀντικείμενο τῆς ἐργασίας του μέχρι τόρα, εἰναι: τοῦτο, ὅτι, ἐν
κάνει λόγο γιὰ τὴν στοιχίη φιλοσοφία (σελ. 2 καὶ 3) καὶ κυρίως γιὰ
τὸν πρακτικὸ καὶ ήθικὸ χαρακτῆρα της καὶ γιὰ τὴν σχέσι της μὲ τὴν
τύπη παρουσιάζει τὸ θαυμαστὸ πράγματι αὐτὸ σύστημα, πῶν εἶναι βγαλ-
μένο ἀπὸ θεούτατη ἐμπειρία καὶ κατανόησι τῆς ζωῆς, τὸ παρουσιάζει:
λεγο, ὡς Καππαδοκὸ μυθιστορικὸ σύστημα, ἢ καλλίτερα σὸν ἐνα παραμυθάν.:
"Ισως ὅμως τὸ ἐπιχείρημα αὐτὸ νὰ μὴν φανῇ ἀρκετὸ ισχυρὸ γιὰ ν' ἀπο-
δεῖξει ἐκείνο ποὺ εἶπα, ὅτι δηλαδὴ ὁ συγγραφεὺς ὅτιν ἔχει ἀφομοιώσει:
σύτε τὸ ἐλληνικὸ πνεῦμα, καὶ γι' αὐτὸ ἀναγκάζομαι νὰ φέρω ἐνα ἀλλο
Ἄθιαφονείκητο ἐπιχείρημα ποὺ ὁ ίδιος ὁ συγγραφεὺς μὲν παρέχει: καὶ
αὐτὸ εἶναι τοῦτο, ὅτι εύρεσκει μεγάλη συγγένεια τοῦ ἐλληνικοῦ πνεύ-
ματος μὲ τὸ Ιουδαϊκό, καὶ γράψει γιὰ τὰ δύο αὐτὰ πνεύματα χειρό-
τερα κι' ἀπ' ὅτι γράψουν οἱ ὁσγιατικοί, οἱ ἀλληγορικοί, ἢ θπως συνει-
θεῖσμε νὰ λέμε σήμερα, οἱ θεόσσοφοι. Στὴν σελίδα (4), ὅπου κάνει λόγο
γιὰ τὴν μεγάλην αὐτὴν συγγένεια, γράψει «ἐνταῦθα (ὅτη.. ἐν Ἀλεξα-
νδρείᾳ) ἦλθεν εἰς στενοτάτην συγάφειαν πρὸς τὴν ἐλληνικὴν φιλοσοφίαν
μάλιστα ὁ Ιουδαϊσμός, οὗ ἡ θρησκεία προέχουσα σφόδρα τῷ φυσικῷ
θρησκειῶν τῷ ἀλλογ ἀνατολικῷ λαῶν, ἵτο διὰ τοῦ ἥθικου αὐτῆς χα-
ρακτῆρος καὶ τῆς αὐστηρᾶς μονοθεῖας λίαν συγγενῆς πρὸς τὰ ἐλλη-
νικὰ διανοήματα». Μέχρι τόρα δῆλοι οἱ ἴστορικοι τῆς φιλοσοφίας ἦταν
εἰς τὸ σημεῖο αὐτὸ σύμφωνοι, ὅτι ὁ ἐλληνισμός καὶ τὰ διανοήματά του
(ἢς ἀφήσωμε πιὰ κατὰ μέρος τὰ καλλιτεχνικὰ δημιουργήματά του)
εἶναι ἐνα πνεύματικὸ φαινόμενο ἀκέραιο καὶ αὐθυπόστατο, μὲ γνωρί-
σματα ἐντελῶς διάφορα ἀπὸ δῆλους τοὺς πολιτισμοὺς τῆς Ἀνατολῆς,
εἰτε πολιτειακὸ εἴτε θρησκευτικὸ χαρακτῆρα εἶχαν. Οἱ πρῶτοι μάλι-
στα ἴστορικοι τῆς φιλοσοφίας καὶ μεταξὺ αὐτῶν ὁ πρῶτος καὶ πρά-
τιστος ὁ "Ἐγελός, ὁ καὶ δημιουργὸς τῆς οὐσιαστικῆς ἴστορίας
τῆς φιλοσοφίας, ἀγωνίστηκαν εἰς τὸ νὰ μᾶς δεῖξουν καὶ γὰ μᾶς
πεῖσουν ποιὰ καλοσιαίδιαφορὰ χωρίζει τὸν Ἐλληνισμὸ ἀπὸ τὸν Ιου-
δαϊσμό. Καὶ τότε μὲν οἱ ἔρευνες αὐτὲς ἦταν ἀναγκαῖες, γιατὶ ἡ πνεύ-
ματικὴ ἀτμόσφαιρα δὲν ἤταν ἀκόμα τόσῳ ξεκαθαρισμένη ὅσο εἶναι σή-
μερα καὶ δὲν εἶχε ξεχωρισθεῖ τέλεια τὸ ἐλληνικὸ ἀπὸ τὸ Ιουδαϊκό.

"Ολη ή κριτική έργασία που έγινε στην έποχή του "Εγέλου και μετά ταῦτα σχετικά μὲ τὰ κείμενα και τῆς Παλαιᾶς και τῆς Καινῆς Διαθήκης εἶχεν ἀκριβῶς αὐτὸν τὸ ἀποτέλεσμα, νὰ μᾶς φωτίσει γι' αὐτὸν τὸ βασικό πρόσβλημα τῆς σχέσεως Ἰουδαϊσμοῦ και Ἑλληνισμοῦ. Τώρα δὲ καθηγητὴς τῆς ἴστορίας τῆς φιλοσοφίας τοῦ πανεπιστημίου τῶν Ἀθηνῶν ἔρχεται, χωρὶς καμιανὰ προηγούμενη κριτική έργασία, νὰ δώσει δικαίο εἰς τὸν ἀληγορικὸν συγγραφέα, τὸν ἐλληνομαθὴ Φίλωνα τὸν Ἐβραίον, διποτίος εὑρίσκει στὸν Πλάτωνα τὴν διδασκαλία τοῦ Μωϋσέως, και παραμέρφωσε τόσο πολὺ τὸ πρόσωπο τοῦ ἐλληνικοῦ πνεύματος μὲ ἀπειρούς ὄντας χαρακτηρισμούς που μόνον ἔνας πού έρχεται ἀπὸ τὴν Ἀνατολήθα μποροῦσε νὰ προσαγορεύσει τὸ πνεῦμα αὐτὸν και νὰ ἀρχίσει διμολία μαζί του.

Ἐκτὸς αὐτοῦ ἐκεῖνο τὸ ὅποῖον βασερα λέγει δ. κ. Λογοθέτης, δτὶ δηλαδὴ ἡ Ἰουδαϊκὴ θρησκεία ἵτο θρησκεία ἥθικὰ ἀνώτερη ἀπὸ τὶς ἄλλες ἀνατολικὲς θρησκείες, δὲν μπορεῖ βέβαια νὰ σταθεῖ και ὡς πρὸς αὐτὸν δὲν ἔχομεν ἀνάγκη νὰ ρωτήσωμε καν τὴν θρησκειολογία, ἀλλὰ ἀρκεῖ νὰ ἀνοίξωμε τὰ ἱερὰ βιβλία τῶν θρησκειῶν αὐτῶν και μονάχα νὰ τὰ διαβάσωμε, (ἀφίγω πιὰ κατὰ μέρος τὸ γεγονός δτὶ οἱ ἄλλες ἀνατολικὲς θρησκείες δὲν ἥταν φυσικές, δπως λέγει δ συγγραφεύς, γιατὶ στὸ βάθος καμιανὰ θρησκεία δὲν εἶναι φυσική, εἰδικὰ δὲ οἱ ἀνατολικὲς θρησκείες εἶναι δλες μεταφυσικές, κι' αὐτὸν δὲ εἰπεῖ πώς δλες ζητῶν κάτι πού εἶναι παραπάνω ἀπὸ τὴν φύσι). "Οταν ξέρει κανεὶς και ἐλάχιστα ἀπὸ τὴν θρησκεία τοῦ Βούδα και ἔχει και λίγα λόγια τοῦ Βούδα διαβάσει, δταν δὲ λάθει κανεὶς δπ' ὅψιν του και ἐλάχιστα ἀπὸ τὴν θρησκεία τῶν Βαβυλωνίων, τότε ποτὲ δὲν μπορεῖ νὰ πεῖ πώς ἡ θρησκεία τῶν Ἐβραίων ἥταν ἥθικὰ ἀνώτερη. Βέβαια δὲ Ἰουδαϊσμὸς ἔχει κάποια ὑπεροχὴ και ἡ ὑπεροχὴ του αὐτὴ δὲν εἶναι ἥθική, ἀλλὰ εἶναι ὑπεροχὴ δργανώσεως τῆς ζωῆς μὲ ἔνα ἀκαμπτο δόγμα. Ἀρκεῖ νὰ σκεφθεῖ κανεὶς δτὶ τὰ σημεῖα ἐκεῖνα εἰς τὰ ὅποια τελειοποιεῖ δ Ἰησοῦς τὴν θρησκεία τῶν πατέρων του (π.ρ.β.λ. ἐπὶ τοῦ ὅρους δμιλίαν) ἥταν ἀκριβῶς τελειοποιημένα ἀπὸ τὸν Βούδα, ἀδιάφορο δν αὐτὸν εὑρίσκεται σὲ καμιανὰ ἴστορικὴ σχέσι μὲ τὸ πρόσωπο τοῦ Χριστοῦ. Αὐτὸν πρέπει νὰ εἰπωθῇ ἀπὸ ἔναν πού κάνει φιλοσοφία ἀσχετα μὲ τὴν δογματικὴ πί-

στον συγγραφέων, γιατί και η πολιτεία μᾶς ἔταξε γιὰ νὰ θεραπεύσῃ τὴν ἐπιστήμην.

Τὸ γεγονὸς ὅτι καὶ ὁ ἀρχαῖος φιλόσοφος καὶ ὁ Μωϋσῆς διδάσκουν ἔναν Θεὸν δὲν πρέπει βέβαιαν νὰ μᾶς παραπλανήσει, γιατὶ ὁ Θεὸς τοῦ πρώτου ἦταν πάντοτε «**Κόρος**», αἰώνιος γόριος, «**ἰδέα**», «**γοῦνος**», κατὰ τὸν ὄποιον πλάθεται καὶ κινεῖται ὁ κόσμος, ἐνῷ ὁ Θεὸς τοῦ δευτέρου εἶναι φοβερὸς κριτής, πολεμογόρης καὶ πολλὲς φορὲς ἐκδικητικὸς καὶ αἴροντος θεός. **“Ἐναν** θεὸς πιστεύουν καὶ οἱ Ἀνδεικανέζοι (Πυγμαῖοι), μὰ ποὺδες τολμάτε: νὰ τοὺς φέρει γι’ αὐτὸν τὸν λόγο τὸν ἐπαφὴ μὲ κανέναν ἀρχαῖο φιλόσοφο, μὲ τὸν Εενιοφάνη ποὺ πιστεύει σὲ ἓνα θεό;

“Οτις αἱ Ἑβραῖοι ἐφωτίστηκαν καὶ ἐπολιτίστηκαν μὲ τὸ ἑλληνικὸ πνεῦμα καὶ ὅτι οἱ σπουδὲς ποὺ ἔκαμαν στὴν ἑλληνικὴ φιλοσοφία τοὺς ἐξημέρωσαν κάπως αὐτὸς εἶναι ἀναμφισβήτητο. Ποτὲ δημως δὲν θὰ μπορῶσε νὰ μιλήσει κανεὶς γιὰ πγευματικὴ συγγένεια Ἐλληνισμοῦ καὶ Ἰουδαϊσμοῦ. Καὶ δημως ὁ καθηγητὴς τῆς ἴστορίας τῆς φιλοσοφίας προχωρεῖ τόσον πολὺ εἰς τὴν «γόνιμον» αὐτὴν σχέσιν Ἐβραίων καὶ Ἐλλήνων, ὥστε νὰ δέχεται ὅτι ὁ νεοπλατωνισμὸς, τὸ τελευταῖο αὐτὸς ἀνθίσμια τοὺς Ἐλληνισμοὺς, εἶναι γέννημα αὐτῆς τῆς μείζεως, καὶ γράφει εἰς τὴν σελίδα (5): «λοιπὸν ἐκ τῆς μείζεως συγγεγόνην ἐν πολλοῖς στοιχείων προηλθεν ἔδιος διανοήσεως τρόπος εἰς ὃν τὴν μείζονα συμβολὴν συγεβάλετο ἡ ἑλληνικὴ παιδεία καὶ ὅστις κατέληξε τέλος εἰς τὴν γέαν πλατωνικὴν φιλοσοφίαν». “Οτις ὁ νεοπλατωνισμὸς δὲν ἔχει κατιμάδα σχέσι μὲ τὸν Ἰουδαϊσμὸν καὶ τὶς λοιπὲς ἀνατολικὲς θρησκείες αὐτὸς τὸ ἀνέπτυξα στὴν προηγούμενή μου μελέτη (τὰ φιλοσοφικὰ κείμενα στὰ χέρια τῶν σχολαστικῶν Ἀρχ. φιλοσ. καὶ θεωρίας τῶν ἐπιστημῶν ἔτος Γ'. τεῦχος Α', σελ. 41 καὶ ἐφεξ.).

Τὸ θέμα μὲ τὸ ὄποιον καταπιάστηκεν ὁ συγγραφεὺς, ἡ φιλοσοφία τῶν πατέρων καὶ τοῦ μέσου αἰώνος, ἐνέχει πράγματι μιὰ ἐξαιρετικὴ γοητεία καὶ αὐτὸς πρέπει νὰ λεχθεῖ ἀσχετα ἀπὸ τὸν τρόπο κατὰ τὸν ὄποιον ἐκτιμᾶ κανεὶς γενικὰ τὸ πνεῦμα ποὺ ἐγεννήθηκε μὲ τὴν καλλιέργεια τῶν ἀρχαίων γραμμάτων ἀπὸ τοὺς πιστοὺς καὶ τοὺς αρουραίους τοῦ χριστιανισμοῦ. Γενικὰ οἱ προσωπικότητες ποὺ ἐγένησαν ἐκεῖνο τὸ ὄποιον καλοῦμε «μεταίωνα» εἶτε στὴν Ἀγατολὴ εἶτε στὴν Λύση παρουσιάζουν εἰς τὸν ἴστορικὸ τοῦ πνεύματος ἐξαιρετικὸ ἐνδιαφέρον

καὶ εἰς ὅποιοδήποτε πνευματικὸ στρατόπεδο καὶ ἀγ ἀνήκει ὁ Ἰστο-
ρικὸς θὰ τοῦ εἶναι πάντοτε ἔξαιρετικὰ συμπαθητικές· ὁ λόγος δὲ
εἶναι ότι ὅλες αὐτὲς οἱ προσωπικότητες εἶναι κατὰ τὸ αἴτημα τοῦ χρι-
στιανισμοῦ ὅλοκληρωμένες, συνάμα δὲ ἔχουν καὶ τὴν κλασικὴν παιδείαν
κατὰ ἓνα τρόπο γενικό, χωρὶς βέβαιαν νὰ μποροῦσε νὰ πεῖ κανεὶς δη-
μιουργικό. Ἡ κλασικὴ παιδεία εἶναι γι' αὐτοὺς καὶ κύριως γιὰ τοὺς
πατέρες τῆς ἀνατολικῆς ἐκκλησίας μιὰ πανοπλία γιὰ τὸ σκοπὸ ποῦ.
εἶναι πάντα ἔξω ἀπὸ τὰ ὅρια τῆς παιδείας, ἀφοῦ εἶναι καὶ ἔξω ἀπὸ τὰ
ὅρια τοῦ κόσμου. Ἡ ἔνωσις μὲ τὴν θεότητα εἶναι ὁ σκοπός, ὅλα τὰλλα
εἶναι ἀπλὰ μέσα, ἀπλοὶ δρόμοι, ὅργανα. Ἡ γλῶσσα, τὸ λογικό, ἡ ἡθικὴ
πρᾶξις, ἡ σχέσις μὲ τὴν πολιτεία, ἐφ' ὅσον ὑπάρχει (γιατὶ ὁ ἄγιος τοῦ
χριστιανισμοῦ δὲν ἔχει καμιαὶ σχέσι μὲ τὴν πολιτεία), καὶ γενικὰ
ὅλες οἱ ἀξίες τοῦ πολιτισμοῦ καλλιεργοῦνται ἀπὸ τοὺς πιστούς τοῦ χρι-
στιανισμοῦ, ἐφ' ὅσον ὁδηγοῦν εἰς τὸ γὰ ἐπιτύχει ὁ πιστὸς τὴν ἔνωσι
μὲ τὴν θεότητα ποῦ τοῦ χαρίζει καὶ τὴν ἀνέκφραστη μακαριότητα.
Αὐτὸ δὲ κάνουν ὅλες οἱ προσωπικότητες τοῦ χριστιανισμοῦ εἴτε ὀρθό-
δοξεῖς εἶναι εἴτε αἵρετικές.

Γιάν νὰ μελετηθῇ λοιπὸν τὸ πνεῦμα καὶ ἡ φιλοσοφία τοῦ μέσου αἰῶνος θὰ πρέπει κυρίως γὰρ καθορισθεῖ γιὰ κάθε προσωπικότητα χωριστὰ σὲ ποιὸ βαθὺδ μεταχειρίζεται καὶ καλλιεργεῖ τὰ ἐγκόσμια μέσα καὶ τὶς ἀξίες τοῦ πολιτισμοῦ καὶ σὲ ποιὸ βαθὺδ σχετίζεται μὲ τὴν κλασικὴ παιδεία καὶ κατὰ ποιὸ τρόπο βέβαια ἀφομοιώνει τὸ πνεῦμα τῆς παιδείας αὐτῆς. Ὁσον δήποτε δηλ. καὶ ἀν οἱ συγγραφεῖς τοῦ χριστιανισμοῦ ἔδηλικούργησαν συστήματα ἀνεξάρτητα, ποῦ νὰ μποροῦν γὰρ ζοῦν ἢ γὰρ ὑπάρχουν ὡς νοητοὶ δργανισμοὶ καὶ ἀφοῦ πεθάνουν οἱ δημιουργοὶ των, πάντως τὸ κεντρικὸ ζήτημα εἶναι ἡ Θρησκεία, μὲ ἄλλα λόγια τὸ συναισθῆμα καὶ ὅχι ἡ λογική· γι' αὐτὸν ἡ ἴστορία εἶναι ὑποχρεωμένη, ἀν θέλει γὰρ καταλάβει τὴν ψυχὴ τῶν ἀνθρώπων αὐτῶν καὶ τὸν ρύθμο τοῦ πνεύματος τοῦ χριστιανισμοῦ, γὰρ ἀρχίσει ἀπὸ τὴν ἀγάλυσι τῆς προσωπικότητος. Αὐτὸν ἄλλως τε ἴσχυει ὅχι μονάχα γιὰ συγγραφεῖς μὲ Θρησκευτικὸ περιεχόμενο ἄλλα καὶ γιὰ φιλοσόφους ποὺ πράγματι μᾶς δίδουν κάτι ἀντικείμενον δηλ. κάτι ποῦ νοητὰ τούλαχιστον χωρίζεται ἀπὸ τὸ ὑπόκειμενο.

⁷ Άλλος δικός μας συγγραφεύς, έκτος από μερικές βιογραφικές σημειώσεις.

μειούσεις, δέν καταπιάνεται καθόλου μὲ τὸ κύριο αὐτὸν προσβλητικόν καὶ αὐτὸν σημαίνει βέβαια διὰ δέν ὑπολογίζει καθόλου τὴν προσωπικότητα, ἐκεῖνος ἀκριβῶς ποὺ ἔφερε ὁ γριστικοὶς συμβοὺς στὸν οὐρανό, διότι μὲ τὸ γριστικοὶς συμβοὺς ἡρθεὶς στὸν οὐρανό γέννησε τὸν προσώπου. Ἡ ἐποχή μιας ἔχει βέβαια πολλές ἔλεύκριτες ἀν συγκριθεῖσιν ὡς πρὸς τὸ σημεῖο αὐτὸν μὲ τὸ μεσαίωνα, ὁ διαδεικτὸς εἰγείσαις ἀγύψωσεις τὴν ἔννοια τῆς προσωπικότητος ἀλλὰ καὶ πραγματοποιήσας ισως καλλίτερα ἀπὸ κάθε ἄλλη ἐποχή. Μὲ ἔνα δημος σημεῖο, συστικά μὲ τὸ ξήτημα αὐτό, ὑπερέγομε ἐμεῖς ἀπὸ τοὺς ἀνθρώπους τοὺς μεσαίωνας, στὸ διὰ τὸ ἔχομε φθάσει στὴν ψυχολογικὴν ἀνάλυσι τῆς προσωπικότητος, δηλ., στὴν οὐσιαστικὴν ἕρμηνεία τῶν συσχείων πρωθήτην συνιστοῦν. Μὲ ἀλλα λόγια, ἐνῷ ὁ μεσαίων εἰγείσαι πρᾶξη, ἔμετες ἔχομε ἀπλῶς τὴν γνῶσιν. Τὸ διακανό δέν καὶ στὸν τὸ ἔχει κανεῖσθαι τὸ δύο, τὴν γεώτερη ἐποχή ἔχει ἔνα τέτοιο παράδειγμα, μονάδικὸ δέν καὶ στὸν οὐρανό, καὶ αὐτὸς εἶναι ὁ Goethe.

"Ισως νὰ μὴν εἴγε κανεῖς δικαίωμα νὰ κάμει τὴν παρατήρησιν αὐτὴν στὸν ο. Λογοθέτη ἢν τὴν συνάλυσις τῆς προσωπικότητος δέν εἴγε ἐπεκτείνεται σημερα κατὰ τόσο γενικὸ τρόπο, ὥστε κανένα πεδίον τοῦ πνεύματος νὰ μείνει ἔξω. Στὴν φιλοσοφία, στὴν τέχνη, στὴν πολιτικὴ καὶ κυριώτατα στὴν θρησκεία ἢ σημερινὴ ἔρευνα δὲν χωρίζει ποτὲ τὸ ἔργον ἀπὸ τὸν ἔργατη, τὸ πνεῦμα ἀπὸ τὴν ψυχή. Ἄλλα ἢν τούλαχιστον ἐγίνονταν ἀπὸ τὸν δικό μας συγγραφέα ὁ πραγματικὸς χωρισμὸς τοῦ ἔργου, ἢν δηλ., μιᾶς ἐπαρσυσίας πράγματι τὸ διανοήματα τῶν ἔργων αὐτῶν τοῦ πνεύματος, δέν θὰ μποροῦσε δέν καὶ κανεῖς νὰ τὸν κατακρίνει. Ἀντὶ αὐτοῦ παίρνει μονάχα μερικὰ κορυφάτια ἀπὸ τὴν πνευματικὴν ζωὴν τοῦ μεγάλου, ἀς ποῦμε τοῦ Παύλου ἢ τοῦ Αὐγουστίνου, τὸ βάζει στὴν αειρά καὶ δέν ἀσχολεῖται καθόλου μὲ τὸ σύνολο καὶ τοῦτο γιατὶ δέν μπορεῖ νὰ τὸ ἀγκαλιάσει.. Παραθέτει ἀπλῶς μερικὲς ἐπαναληπτικὲς γνώσεις οἱ ὅποιες μαρτυροῦν ἀκριβῶς διὰ δέν μπορεῖ νὰ φθάσει ὁ ίδιος στὴν κατάστασιν ἐκείνη ποὺ τὸ ψυχικὸ καὶ πνεύματικὸ ἐπίπεδο τοῦ κειμένου τέλινει τὸ ψυχικὸ καὶ πνεύματικὸ ἐπίπεδο τοῦ ὑποκειμένου. Ἄλλα γιὰ νὰ τέλινονται δύο ψυχικὰ καὶ πνεύματικὰ ἐπίπεδα πρέπει νὰ εἶναι διμοσύνια, καὶ τότε γίνεται καὶ ἡ ἀφομοίωσις, ἐνῷ ὁ δικός μας ιστορικὸς τῆς φιλοσοφίας γράφει κατὰ τρόπον ἐντελτικὸ λεξικογραφικό, δηλαδὴ συλλέγει μερικὲς γνώσεις χωρίς ἐσωτερικὸ σύν-

δεσμο ἀναμεταξύ των καὶ τις παρουσιάζει μὲ τὴν ἀπαίτησι τῆς φιλοσοφικότητος.

Γιὰ νὰ δειχθεῖ ὁ τρόπος αὐτὸς ἀναφέρω τὰ ἐπόμενα κομμάτια τοῦ βιβλίου. «Ο Σίμων ἀπέφαινε ἀρχὴν πάντων τὸ πῦρ, συμπεραίνων τοῦτο ἐκ τοῦ ὅτι ὁ Μωϋσῆς λέγει περὶ τοῦ θεοῦ ὅτι εἶναι πῦρ φλέγον καὶ ἀναλίσκον» (σελ. 35). «Ο Κήρυγμός ἔλεγεν ὅτι ὁ κόσμος ἐδημιουργήθη οὐχὶ ὑπὸ τοῦ πρώτου θεοῦ ἀλλὰ ὑπὸ τινος δυνάμεως κεχωρισμένης ἀπὸ τῆς ὑψίστης ἔξουσίας καὶ ἀγνοούσης τὸν ὑπέρ πάντα θεόν». (σελ. 36) «Ο Σατορυγίνος ἢ Σατοργίνος μαθητὴς τοῦ Μενάνδρου ἐδιδασκεν ὅτι ὑπάρχει εἰς ἀγνωστος θεός, ὁ πατήρ, ὅστις ἐδημιουργησε σειράν πνευμάτων, τουτέστιν ἀγγέλους, ἀρχαγγέλους, δυνάμεις, ἔξουσίας» (σελ.. 36). «Ο Βασιλίδης παραδέχεται ἀρχὴν πάντων τὸν ἀγέννητον καὶ ἀκατονόμαστον θεόν» (σελ. 38). «ἀρχὴν τοῦ παντὸς δέχεται ὁ Οὐαλεντῖνος τὸν ἀκατάληπτον καὶ ἀπερινόητον, ἀτόπιον καὶ ἀγέννητον θεὸν ὅστις λέγεται βυθὸς καὶ πραπάτωρ» (σελ. 45). Δὲν ὑπάρχει βέβαια ἀνάγκη νὰ ἀναφέρω καὶ ἄλλα κομμάτια διότι κάθε σελίδα τοῦ βιβλίου εἶναι γεμάτη ἀπὸ τέτοια. Ἐκεῖνος ποῦ ἔγραψε τὸ βιβλίο δὲν ἐπῆρε τις ἔννοιες ποῦ ἔχουν τὰ κείμενα ὡς ἔνα ὄλικὸ καὶ μὲ τὸ πνεῦμα του νὰ τις παρουσιάσει ζωηρὰ δπως ἐγεννήθηκαν ἀπὸ τὴν ψυχὴ τῶν ὀρθοδόξων ἢ ἐτεροδόξων συγγραφέων, ἀλλὰ τις ἔννοιες τις ἀφίγει ἀδούλευτες ἢ γιὰ νὰ εἰπῇ κανεὶς τὸ πρᾶγμα δρθότερα τις καταστρέφει τὴν στιγμὴ ποῦ δὲν τις χρωματίζει πνευματικὰ καὶ δὲν συσχετίζει τὴν μία μὲ τὴν ἄλλη.

Μία ἀπὸ τις ἴσχυρότερες αἵρεσεις ποῦ ἀναπτύχθηκε κατὰ τὴν διαμόρφωσι τοῦ χριστιανισμοῦ καὶ ποῦ παρουσιάζει πράγματι εἰς τὸν ἴστορικὸ τοῦ πνεύματος ἔξαιρετικὸν ἐνδιαφέρον, ἢ αἵρεσις τῶν γνωστικῶν, ἀναφέρεται καὶ αὐτὴ ἀπὸ τὸν συγγραφέα κατὰ τὸν ἰδιο τρόπο, τὸν λεξικογραφικό, ἐνῷ θὰ ἐπρεπε ἐδῶ ἀκριβῶς ὁ ἴστορικὸς τῆς φιλοσοφίας νὰ δεῖξει τὴν ἰδιότητά του, ἀφοῦ αὐτὸς ἀκριβῶς χωρίζει τοὺς γνωστικοὺς ἀπὸ τοὺς καθαροὺς χριστιανούς, ὅτι οἱ πρῶτοι δὲν ἐθεωροῦσαν τὴν ἀποκάλυψι ὡς ἀρκετὰ ἴκανοπιτηκὴ γιὰ τὴν τύχη τοῦ ἀνθρώπου. στὸν κόσμο, ἀλλὰ ἔνθαζαν τὴν γῆσσι τὴν φιλοσοφικὴ (ἀδιάφορον ἢν εἰς αὐτοὺς παίρνει μυθιλογικὸ χαρακτῆρα) ὡς θεμέλιο τῆς ζωῆς τοῦ ἀνθρώπου. Ο ἴστορικὸς τῆς φιλοσοφίας θὰ ἐπρεπε νὰ διακρίγει εἰς τοὺς γνωστικοὺς

δύο πράγματα· πρώτα - πρώτα ὅτι ήταν αἴρεσι αὐτή φαίνεται τὸ γεγονός, ὅτι δυσκολότερό εἶναι τὸ θρησκευτικὸ συναίσθημα στὸν ἀνθρώπον καὶ δυσκολότερή εἶναι τὴν γῆ σωγρατική διδασκαλία ἐν τούτοις ὁ λόγος, ἡ διάνοια, δὲν μπορεῖ ποτέ νὰ ἀναπαυθεῖ καὶ νὰ ἡσυχάσῃ μὲ τὴν ἀσφάλεια ποὺ τῷ παρέχει τὸ συναίσθημα, ἀλλὰ τείνει πάντοτε εἰς τὸ νὰ ἔξιγνιάσει καθολικούς. "Οταν δὲ τὴν τάσι του αὐτή δὲν τὴν ὑποδέχεται σὲ κάπιανή ἔρευνα τότε μεταπίπτει—καὶ αὐτὸς εἶγαι τὸ δεύτερο ποὺ ἐπέφεπε καὶ παρατηρήσει ὁ ιστορικὸς τῆς φιλοσοφίας προκειμένου περὶ γνωστικῶν εἰς τὴν μυθολογική σφαῖρα, δηλαδὴ ἀπὸ λόγος γίνεται μύθος. Οἱ γνωστικοί, ἐπειδὴ ἀκριβῶς δὲν ὑπέρβαλλαν τὴν τάσι τους σὲ κριτική, ἐμυθολογοῦσαν δταν ἐνόμιζαν πὼς ἐφιλοσοφοῦσαν καὶ δὲν ήσαν σὲ θέσι νὰ διακρίνουν ἐκεῖνο ποὺ ὁ Πλάτων τόσο αὐστηρὰ ἔχει—διότι ἀκριβῶς ὑπέρβαλε τὴν σκέψη του εἰς κριτικήν—δτι ἀλλοι εἶναι ὁ λόγος, ἡ λογική, καὶ ἀλλο ὁ μύθος.

Θὰ μποροῦσε βέβαια κανεὶς νὰ ἔριγγεύσει ὅλα τὰ συστήματα τῶν γνωστικῶν καὶ κατὰ διαφορετικὸ τρόπο, ἐπίσης γόνιμο, θὰ μποροῦσε νὰ εἰπῃ ὅτι ἐπειδὴ ἡ ὀρθοδοξία μὲ τὸν σκληρὸ τῆς ὀρθολογίας μὲ τὸν αὐτασία τοῦ ἀγθρώπου γι' αὐτὸς ἀκριβῶς ἔσπειρε ἐδὴ σὲ μιὰς ἀχαλινοσία ποὺ γίνεται πηγή μιᾶς σειρᾶς μυθευμάτων ἐκ τῶν ὄποιων πολλὰ ἔχουν βέβαια μὰ ἀρκετὰ δυνατή ποιητική δύναμι. Αὐτὸς φαίνεται κυρίως εἰς τὸν διαπρεπέστερο ἀπὸ δλους τοὺς γνωστικούς, τὸν Μαρκίωνα τὸν ὄποιος ὁ κ. Λογοθέτης παρατρέχει (σελ. 47 καὶ 48).

Δὲν ἔχω βέβαια σκοπὸ νὰ ἀναφέρω στὸ κριτικὸ αὐτὸς σημείωμα ὅλες μου τὶς παρατηρήσεις σχετικὰ μὲ τὸ βιβλίο τοῦ κ. Λογοθέτη, γι' αὐτὸς θὰ περιστρισθῇ εἰς τὸ νὰ ἀναφέρω ἀκόμη μερικὰ πολὺ χτυπητὰ πράγματα ποὺ ἀγγίζουν δυσάρεστα τὴν προσωχή, δηλ. μονάχα ἐνὸς ἀγθρώπου ποὺ ἀσχολεῖται μὲ τέτοια προβλήματα, ἀλλὰ καὶ ἐνὸς ἀπλοῦ ἀναγνώστη ὁ ὄποιος ξέρει νὰ κάνει ἔστω καὶ, μερικὲς χρονιές, διακρίσεις μέσα στὴν ιστορία τοῦ πνεύματος. "Ετσι θὰ προξενοῦσε π. χ. κατάπληξι καὶ στὸν ἀπλὸ ἀναγνώστη τὸ γεγονός ὅτι ὁ καθηγητὴς τῆς ιστορίας τῆς φιλοσοφίας, ἐνῷ διμιλεῖ γιὰ τοὺς ἀπολογητὰς τοῦ χριστιανισμοῦ δέχεται ὅτι εἶχαν προσρόμους τὸν "Ἡράκλειτο, τὸν Ζενοφάνη, τοὺς κυρικούς, τοὺς σταϊκούς, τοὺς ἐπικουρείους καὶ τοὺς σκεπτικούς, διμιλεῖ δηλ. γιὰ τοὺς ἀπολογητὰς διπλας ἀκριβῶς ἔνας ὀρθόδοξος Θεολόγος ποὺ θέλει νὰ δρεῖ

καὶ στοὺς μὴ χριστιανούς σοφοὺς σκέψῃ καὶ νοστροπίᾳ παρόμοια μὲ τὴν χριστιανική. Γι' αὐτὸν καὶ γράφει «ἡ τῶν χριστιανῶν ἀπολογητικὴ ἔσχεν ἡδη προδρόμους τὴν ἐλεγκτικὴν τῶν Ἑλλήνων φιλοσόφων ἐνέργειαν καὶ τὴν λουδαῖκὴν ἀπολογητικὴν. Γνωριμότατον δηλ. ὑπάρχει ὅτι ἀνεφάνησαν ἐντοῖς ἐθνικοῖς φιλόσοφοι, ὃς δὲ Ἡράκλειτος καὶ δὲ Εενοφάνης καὶ ψυκοὶ καὶ στωϊκοὶ καὶ ἐπικούρειοι καὶ σκεπτικοί, οἵτινες κατεπολέμησαν δεινῶς τὰς περὶ πολυθεῖας καὶ τῆς μορφῆς τῶν θεῶν κρατούσας διξασίας» (σελ. 58). Σκέψις πράγματι πρωτότυπη! Ποιὰ σχέσι εἰχαν οἱ σοφοὶ τῶν χριστιανῶν μὲ τοὺς ἀρχαίους σοφούς εἰπαρι παραπάνω, θεωρῶ δὲ περιττὸν νὰ ἐξηγήσω ἄλλη μᾶς φωρᾶ γιατὶ ἡ ἐλεγκτικὴ τῶν ἀρχαίων εἶναι κάτι διαφορετικὸν ἀπὸ τὴν ἀπολογητικὴν τῶν χριστιανῶν. Οἱ ἀρχαῖοι ἔκαναν καθαρὴ φιλόσοφα, ἐνῶ οἱ χριστιανοί, εἴτε σοφοὶ ἦταν, εἴτε ἀγράμματοι, ἔκαναν θρησκεία.

“Οπως καὶ κάθε θρησκεία ποῦ ἦρθε μὲ τὴν ἀξίωσι νὰ κατακτήσει πνευματικὰ τὸν κόσμο, ἔτσι καὶ ὁ χριστιανισμὸς κατὰ τὸν χρόνο ποῦ ἐξαπλώνεται, ἀλλὰ καὶ στὶς ἀρχές του ἀκόμα—ἐξαίρεσι κάνει ίσως δὲ ἰδρυτής του—ἀναγκάστηκε, γιὰ γὰρ ἔρθει σὲ ἐπαφὴ μὲ τὸν κόσμο, νὰ δημιουργήσει ἔννοιες καὶ νὰ διακρίνει τὸ περιεχόμενο τῆς διδασκαλίας του σὲ διάφορα, ἃς εἰπῶ ἔτσι, κεφάλαια ποῦ ἀνταποκρίνονται καὶ σὲ ἀνάλογα ἀντικείμενα, ὅντα, καταστάσεις, ἀγώτερες ὑπάρξεις κ.τ.λ. Ὁ χριστιανισμὸς ἐδημιουργήσε δηλ.. ἔνα σύστημα ἔννοιῶν μὲ ἔνα, κατὰ τὸ μᾶλλον καὶ ἥττον, ὀρισμένο περιεχόμενο καὶ λέγω ἔτσι διότι μόγον ἐφ' ὅσον τὸ περιεχόμενο τοῦ χριστιανισμοῦ διαμορφώνονται καὶ ἐξυμόνονται μόγον κατὰ τόσον εἰχε καὶ ἡ θρησκεία αὐτὴ ζωὴ καὶ προκοπή. Τέτοιες ἔννοιες εἶναι στὸν χριστιανισμὸν ἡ ἔννοια τοῦ Θεοῦ, τῆς ἀγάπης, τῆς μακαριότητος, τοῦ λόγου ποῦ γεννιέται ἀχρονα ἀπὸ τὴν πρώτη τοῦ κόσμου ἀρχή, τοῦ πνεύματος ποῦ πνέει ὅπου θέλει, τῶν ἀγγέλων, ἡ ἔννοια τοῦ ἀγίου, τοῦ ἀσκητοῦ, τῆς ἀμαρτίας, τῆς λυτρώσεως καὶ ὅλο τὸ σύστημα ποῦ συγκρατεῖ τὸ πνευματικὸν περιεχόμενο τοῦ χριστιανισμοῦ. Θεωρῶ περιττὸν νὰ εἰπῶ ὅτι οἱ ἔννοιες αὐτές, ἀν καὶ δὲν ἀποτελοῦν ίσως ὅλες γιὰ μᾶς προβλήματα, πάντως γιὰ τὸν χριστιανὸν καὶ τὸν ἴστορικὸν τοῦ πνεύματος εἶναι προβλήματα. Τὴν στιγμὴν μάλιστα ποῦ ὁ συγγραφεὺς γράφει μὲ τὸν σκοπὸν νὰ καταστήσει «τὸ ἔργον καὶ εἰς τοὺς εἰδικούς θεολόγους χρήσιμον» (πρόλογος) εἶναι περισσότερον ὑποχρεω-

μένος νὰ ἀναπτύξει τὸ περιεχόμενο τῶν ἐννοιῶν αὐτῶν. Τοὺναντίον ἀναφέρει ὅλες αὐτὲς τὶς ἔννοιες χωρὶς νὰ τὶς φέρει σὲ κάποια κίνησι πνευματική, χωρὶς τούλαχιστον νὰ δεῖξει τὴν προέλευσί των καὶ μάλιστα σήμερα, πού, ὅπως διφερόν νὰ ὅμολογήσω, οἱ δικιαρτυρόμενοι καὶ καθολικοὶ θεολόγοι μᾶς ἔχουν δώσει πράγματι ἐξαιρετικές ἐρμηνείες καὶ ἔχουν συμβάλλει παραπόλιν εἰς τὸ νὰ ζωντανέψουν οἱ ἔννοιες αὐτὲς ποῦ γίνεται τὸν πνεύματος ἔχουν καλοσιαία σημασία, διέτει ἀπ' αὐτές θὰ καταλάβει κανεὶς τὴν τέχνην καὶ δλγ., τὴν πνευματικήν των μεσαίων. Μὰ γιὰ νὰ γίνει αὐτὸς ἡ ψυχὴ τοῦ ἐρμηνευτῆ πρέπει γὰρ γίνει χωνευτήρι ἐννοιῶν καὶ πρέπει μέσα της νὰ λυθεῖ τὸ περιεχόμενό των καὶ նστερα νὰ τοὺς ἔχαναδόσει μερική ζωντανή. Μὰ ἔννοια ποῦ ἀποτελεῖ τὴν βαθύτερη σύσια τοῦ χριστιανισμοῦ, ἡ ἔννοια τοῦ χριστοῦ (ἔννοια ποῦ συνδέεται ἀρρηντα καὶ τὴν ἴστορίαν καὶ ποῦ ἐπήρε τὴν ψλασική της ἀνάπτυξιν ἀπό τὸ βαθύτερο χριστιανικό πνεύμα, τὸν Αὐγουστῖνο) ἐγῶ οὐκειμενει εύρυτερο λόγο γιὰ τὸν Αὐγουστῖνο καὶ τὴν φιλοσοφία του, (σελ. 278—344) δὲν τὴν ἀναπτύσσει. Θὰ διξεῖς νὰ παραπέμψει κανεὶς τὸν συγγραφέα σὲ ὅλα τὰ βιβλία της φιλοσοφίας τῆς ἴστορίας ἀλλὰ ἰδειατέρως εἰς τὸν κατ' ἐξοχὴν φιλόσοφο τῶν χριστιανικῶν ἐννοιῶν, τὸν Kierkegaard, διέτει δὲν πρόκειται νὰ ἰδεῖς ὁ συγγραφεὺς ποῦ ἀναφέρεται αὐτὴν ἡ ἔννοια, ἀλλὰ πιὸ βαθύτερο περιεχόμενο ἐνέχει. Ἡ παραπομπὴ αὐτὴ βέβαια θὰ ἥταν περιττὴ ἂν ὁ συγγραφεὺς εἶχε δώσει ἔναν δρισμὸν καὶ μιὰ ἀνάλυσι συστηματικὴ τῆς ἰδέας τοῦ χριστιανισμοῦ καὶ διν τὴν εἶχε ἀντιπαραβάλει πρὸς τὴν ἰδέα τοῦ ἐλληνισμοῦ. Θὰ ἐπρεπε, ὅπως εἴπα καὶ παραπάνω νὰ ἔχει δεῖξει τὸν χαρακτήρα τοῦ ἐνὸς καὶ τὸν χαρακτήρα τοῦ ἄλλου πνεύματος γιὰ νὰ μπορέσῃ κατόπιν νὰ ἰδεῖς τὸ ἔφερε ὁ χριστιανισμὸς στὸν κόσμο καὶ τὸ εἶχε ὁ ἐλληνισμὸς ἀφ' ἔκυρων. Ἀλλὰ τὴν ἀπέραντη γοητεία ποῦ χαρίζουν τέτοια προβλήματα δὲν μπορεῖ νὰ τὴν καταλάβει ἐκεῖνος ποὺ μένει δειμένος στὶς εἰδήσεις καὶ στὶς γνώσεις καὶ δὲν φθάνει στὴν εἰδήση καὶ στὴν γνῶση. Γιατὶ μονάχα ἔτσι καταλαβαίνει κανεὶς πῶς ὁ δικός μας ὁ ἴστορικὸς τῆς φιλοσοφίας δὲν χάνει καὶ πολλὰ λόγια γιὰ τέτοια προβλήματα, ὅπως ἡ σχέσις χριστιανισμοῦ καὶ ἐλληνισμοῦ. Ἐδῶ ἀνατρέπεται ὁ πνευματικὸς κόσμος τῆς ἀνθρωπότητος, γνωριμίζεται μὰ ὅλον ληρη παληὰ μυθολογία, πεθαίνει ἔνας παληὸς μύθος, ἀπὸ τὸν δποτον ἐπήγασεν δλγ. ἡ ἀρχαία σκέψη,

τέχνη καὶ πολιτεία, καὶ μπαίνει στὴν ζωὴ τῆς ἀνθρωπότητος ἕνας νέος μῦθος, ὁ χριστιανικός, ριζικὰ διαφορετικὸς ἀπὸ τὸν ἀρχαῖο ἐλληνικὸν καὶ ὁ δικός μας ἴστορικὸς τῆς φιλοσοφίας ἀρχίζει τὴν εἰσαγωγὴν τοῦ βιβλίου του ὡς ἔξης· «τὰ πρῶτα τῆς χριστιανικῆς γραμματείας προέ-
ντα εἶναι τὰ συγγράμματα τῶν ἀποστολικῶν πατέρων» (σελ. 29) τὸ δὲ
μέρος Α' τοῦ βιβλίου του ἀρχίζει, ὅπως καὶ παραπάνου εἶπα, «αἱ θεοπέ-
σιαι τῆς ἐπιφανοῦς ἡμῶν θρησκείας ἀρχαὶ περιέχονται ὡς γνωστὸν ἐν
τῇ καινῇ Διαθήκῃ».

Εἶναι βέβαια πολὺ δύσκολο πράγμα νὰ κάνει κανεὶς μιὰ μετάβασι
ἀπὸ τὸ ἔνα πνεῦμα στὸ ἄλλο καὶ νὰ δεῖξει τὸ πῶς τὸ νέο ἀπορροφᾷ τὸ
παλιό. Ἀπὸ τὸν καθηγητὴν διμώς τῆς ἴστορίας τῆς φιλοσοφίας θὰ πε-
ρίμενε κανεὶς νὰ σκιαγραφήσει τούλαχιστον καὶ νὰ ἀναπτύξει τὰ κεν-
τρικώτερα προβλήματα ὅπως εἶναι τὸ πρόβλημα τῆς σχέσεως ποῦ ἔχει
ἡ γνῶσις μὲ τὴν πίστιν, πρόβλημα ποῦ ἀπασχόλησε κατόπιν τοὺς σο-
φοὺς τοῦ χριστιανισμοῦ ἐπὶ χλιαρόγενα.

Ἄλλα γιὰ νὰ γίνει ἡ μετάβασις θὰ ἔπρεπε νὰ γίνει ἡ ἀνάλυσις τῶν
δύο μύθων, τοῦ ἀρχαίου καὶ τοῦ χριστιανικοῦ. Πρῶτα ἔζοῦσε ἡ ἀνθρω-
πότης μ' ἔνα μῦθο, δηλ. μὲ μιὰ πηγὴ πνευματικῆς ζωῆς ποῦ τῆς
ἔδιγε τὴν δύναμιν νὰ βλέπει τὸ πᾶν σὰν φύσιν κατὰ τὸν μῦθον αὐτὸν ὁ ἀν-
θρωπός καὶ ἡ φύσις εἶχαν ἐνωθῆ τέλεια καὶ εἶχαν ἀποτελέσει ἔνα
καλλιτέχνημα. Τούναντίσιν τώρα ὁ χριστιανισμὸς φέρνει στὴν ἀνθρω-
πότητα ἔνα μῦθο ποῦ δίνει ὅχι μόνον στὴν ἴστορία ἄλλα καὶ στὴν φύσι
μιὰ ἡθικὴ σημασία, ποῦ βλέπει τὸν κόσμο γενικὸν σὰν ἡθικὸν φαινό-
μενο. Πρῶτα εἶχαμε ἔνα μῦθο ποῦ ἐθεωποιῶσε τὸ πεπερασμένο (ἰδέες
τὴν πραγμάτωσι του στὴν ἀρχαία τέχνη) γιατὶ ὅλοι οἱ θεοὶ τοῦ μύθου
αὐτοῦ εἶναι ὅντα πεπερασμένα, γι' αὐτὸν εἶναι καὶ πολλοὶ καὶ εἶναι
ἀνάλογοι πρὸς τὶς ἰδέες ποὺ ἐκυβέρνησαν τὸ ἐλληνικὸν πνεῦμα. Τώρα
ἔχομε ἔναν μῦθο ποῦ ἀπορρίπτει τὸ πεπερασμένο, ποῦ δὲν θέλει νὰ ξέ-
ρει τίποτε γιὰ πολλοὺς θεούς, γιὰ αἰσθητὰ ἀντικείμενα, γ' ἀγάλματα
ἔστω κι' ἀν εἶναι πλασμένα μὲ τὸ χέρι τοῦ καλύτερου γλύπτου. Ἀφίνω
πιὰ ποῦ δὲν θέλει νὰ ξέρει τίποτε καὶ γιὰ τὸ ἀνθρώπινο σῶμα μὲ τὶς ἵκα-
νότητες καὶ τὶς δυνάμεις του. Καὶ διὸ μὲν πρῶτος μῦθος εἶχε τὴν δύναμιν
νὰ κατεβάζει τὸ ἀπειρό στὸ πεπερασμένο καὶ νὰ τὸ μερισθεῖ ὄρατόν, δ
δὲ δεύτερος μῦθος νὰ ἀγεβάζει τὸ πεπερασμένο στὸ ἀπειρό ἡ καλλιτερα

νὰ τὸ βυθίζει μέσα στὸ ἀτελεύτητο. Στὸν πρῶτο μόνο τὸ πεπερασμένο εἶναι κάτι, ἔχει μιὰ κάποια ἀξία καὶ τὸν χαρακτῆρα του τὸν ἐκφράζει κλασικὴ τὸ δίστιχο τοῦ Goethe ποῦ λέει «θέλεις νὰ προγωρήσεις στὸ ἀπειρό, θὰ εἶς ἀπὸ πάντων τὸ πεπερασμένο». Στὸν δεύτερο μόνο τὸ πεπερασμένο δὲν εἶναι τίποτε, καὶ ἐκφράζεται κλασικὰ μὲ τὸ στίχο τοῦ Δαῦΐδος «ἄγνωπος ὁσεὶ χόρτος αἱ ἡμέραι αὐτοῦ». Οἱ θεοὶ τοῦ πρώτου μόνου εἶναι εὐδαιμονες, δὲν ὑποφέρουν, δὲν πάσχουν, ἐντὸν δὲν εἶναι θεοὶ δευτέρου μόνου πάσχει, ὑποφέρει, θέλει νὰ σώσει τὸν ἄγνωπο. Οἱ πρῶτοι εἶναι ἀπόλυτα συνδεδεμένοι μὲ τὴν φύσιν, ἐντὸν δὲν τερπούνται εἶναι ὀλόκληρος ἴστορία καὶ ἐνῷ ἐκεῖνοι εἶναι γεμάτοι χαρά, ἐπειδὸς εἶναι γεμάτοι πόνο. Καὶ ἐν πρέπει σύντομα νὰ βγάλει κανεὶς ἔνα γενικότατο συμπέρασμα γιὰ τὸν διαφορετικὸν χαρακτῆρα τῶν δύο αὐτῶν πνευμάτων ποῦ ἐκυρίευσαν τὸν κόσμο θὰ ἔλεγε δτι: τὸ ἀρχαῖο πνεῦμα εἶναι συληρότερο, ἀνδρικώτερο, ἐνῷ τὸ χριστιανικὸν εἶναι μαλακώτερο καὶ σχεδὸν γυναικεῖον καὶ αὐτὸν δὲν εἶναι ὑπερβολή, ἀφοῦ ἐπρωτοπλάστηκε σὲ καρδιὲς γυναικῶν. Ἀπὸ ἐδοῦ μάλιστα θὰ μποροῦσε νὰ βρῇ κανεὶς ἔναν τρόπο γιὰ νὰ ἐρμηνεύσει τὴν βαθύτερή του ἔννοια, τὴν ἔννοια τῆς ἀγάπης.

Κάθε θετικὴ θρησκεία ἔχει τὴν μεγαλύτερή της γοητεία, λέει κάποιος ὁ Goethe, δταν εὑρίσκεται ἀκόμα στὴν γένεσι τῆς. Εἶναι δὲ γνωστὸν δτι τὸ λέει ἐξ ὀφερμῆς τοῦ χριστιανισμοῦ. Ἡ πνευματικὴ ἐπικοινωνία μὲ τὸν ἔδρυτη τοῦ χριστιανισμοῦ καὶ μὲ τὶς ἀγγέλες γυναικες ποῦ εἶχε γύρω τους ἐχάρισε στὸν ἀπλοῖνο καὶ στὸν σοφὸν στιγμὲς πραγματικὰ γοητευτικές.

Καὶ δημιώς ἀπὸ τὸ πνεῦμα αὐτὸν καὶ τὴν γοητεία του δὲν ἔχει μείνει ἔχνος μέσα στὸ βιβλίο τοῦ κ. Λογοθέτη «ἡ φιλοσοφία τῶν πατέρων καὶ τοῦ μέσου αἰτιος» Πρέπει δὲ νὰ τὸ ξαναειπῶ· δλος δὲγκος ἀπὸ τετρακόσιες σελίδες εἶναι ἔνα ξερὸ ἀράδιασμα ἀπὸ τὸ τί εἶπε ὁ ἔνας καὶ τὸ τί εἶπε ὁ ἄλλος σοφὸς τοῦ χριστιανισμοῦ, χωρὶς συνοχὴ καὶ χωρὶς οὐσιαστικὴ ἐρμηνεία. Εἶναι θὰ ἔλεγα μιὰ ἀπλὴ παράφρασις τῶν κειμένων μὲ τὸν σκοπὸ νὰ δημιουργηθεῖ ἔνας τόμος εἰς τὸν δποτον θὰ ἀκολουθήσουν ίσως καὶ πολλοὶ ἀκόμα, ἀφοῦ αὐτὸς ἀποτελεῖ τὸ Α' μέρος. Καὶ γιὰ νὰ κλείσω τὸ σημείωμά μου ἀναφέρω τὰ λόγια τοῦ Nietzsche τὰ σχετικὰ μὲ τους ἴστορικους τῆς φιλοσοφίας τῆς ἐποχῆς του ποῦ ἀριθμῶν γίνεται

τίρρητα ξύλο τόσο καὶ γιὰ τὸν δικό μας ιστορικὸ τῆς φιλοσοφίας: «ἔται σιγὰ-σιγὰ στὴν θέσιν τῆς βαθειᾶς ἐρμηνείας τῶν αἰωνίων αὐτῶν προβλημάτων ἐμπήκε ἔνα ξηρό, ιστορικὸ καὶ φιλολογικὸ ἐρωτηματολόγιο περὶ τοῦ τι ἐσκέφθηκε καὶ τι δὲν ἐσκέφθηκε ἐτοῦτος ἢ ἐκεῖνος ὁ φιλόσοφος».

*Ιωάννης N. Θεοδωρακόπουλος

Athur Salz: Macht und Wirtschaftsgesetz.

*Εξεδόθη τῷ 1930 ὑπὸ τοῦ καθηγητοῦ τοῦ Παγεπιστημίου τῆς Αἰδελνέργης Arthur Salz βιβλίον ὑπὸ τὸν τίτλον *Macht und Wirtschaftsgesetz*. Ἡ κατανόησις τοῦ ἔργου τούτου καὶ ἡ δικαία ἀποτίμησις αὐτοῦ, ἐπειδὴ δὲν ἔχει μόνον ὡς πρὸς τὰ συμπεράσματά του σημασίαν, ἀπαιτεῖ τὸν προσεταιρισμὸν τοῦ πνεύματος τοῦ διέποντος αὐτό.

Εἰναι: ἀλλως τε κατ' ἔξοχὴν ἐνδιαφέρουσα ἢ τοιαύτη μελέτη ἐπὶ τοῦ προκειμένου. Ὁ Arthur Salz εἶναι ἀπὸ τοὺς σπανίους ἐκείνους ἀνθρώπους μὲ ἀπολύτως προσωπικὸν χαρακτῆρα καὶ ἀπολύτως ἐπιστημονικὴν συγείδησιν· ἀλλ' ἀμφότερα ταῦτα χωρὶς ποτὲ ν' ἀναπτυχθῇ τὸ ἰδιότυπον πνεῦμα τῆς ὑποκειμενικότητος τῆς κρίσεως καὶ χωρὶς ποτὲ ἡ ἀποκρυστάλλωσις τῆς ἐπιστημονικῆς του συγειδήσεως νὰ ἴσωπεδώσῃ τὰ προσωπικὰ γυνωρίσματα τοῦ πνεύματος του. Ἐπέτυχε δηλαδὴ τὸ ἐσωτερικὸν ἐκεῖνο μέτρῳ, τὴν ἀρμογίαν, ἡ δποία χαρακτηρίζει τὰ μᾶλλον ἀνεπτυγμένα πνεύματα δσάκις ώριμάζει καὶ οὗτως εἰπεῖν ἀποκρυσταλλοῦται πλέον ὁ πολιτισμός, ἀλλὰ τοῦτο εἰς ἔποχὴν ἔξδχως μεταβατικὴν καὶ εἰς χώραν, ἡ δποία σήμερον ἔτι διασείεται ἀπὸ τὸν ἐκ τοῦ παγκοσμίου πολέμου κλονισμόν. Τοιούτου χαρακτῆρος ἡ συγνόφανσις πρὸς τοιαύτην ἐπιστημονικὴν συγείδησιν καὶ ὑπὸ τοιούτους ὅρους ἐπιτυχανομένη εἶναι πρᾶξις ἀληθῶς ἀνωτέρα καὶ τῆς δποίας ἡ ἀνωτερότης εἶναι καταφαντῆς εἰς κάθε δημιουργικὴν ἐκδήλωσιν. Πρωτίστη δὲ τῆς δημιουργίας ἐκδήλωσις εἶναι ὁ τρόπος τῆς δημιουργίας. Ὁ Arthur Salz ἐργάζεται καὶ διατυποῦται κατὰ τρόπον τόσον εἰς αὐτὸν ἀποκλειστικῶς ἵδιάζοντα ὥστε νὰ μὴν ἀπορρέει ἀπὸ τὴν ἰδιότυπην